

אור המועד

ימי 'בין המצרים'

ליקוט מדברי הנשר הגדול רבנו משה בן מימון זת"ל
על ענייני חורבן וגלות, גאולה ומלך המשיח

"...שני החגים הללו יחד, כלומר סוכות ופסח, מלמדים רעיון ומידות: הרעיון בפסח היא זיכרון אותות מצרים והשרשתן לדורות, הרעיון בסוכות השרשת אותות המדרב לדורות. והמידות, הם **שיהא האדם זוכר תמיד ימי הרעה בימי הטובה כדי שתגדל תודתו את ה' ותושג לו הענווה ושפלות הרוח**. ולכן יאכל מצה ומרור בפסח כדי לזכור מה שאירע לנו. וכן יצאו מן הבתים וישבו בסוכות כדרך שעושים העמלים שוכני המדברות והיערות, כדי לזכור שכך היה מצבנו לפני, "כי בסוכות הושבתי את בני ישראל...", ועברנו מזה לשכון בתי משכיות, במיטב המקומות שבעולם והדָשן ביותר, בחסדי ה' והבטחתו לאבותינו, לפי שהיו אנשים שלמים בהשקפותיהם ומידותיהם, כלומר: אברהם ויצחק ויעקב, כי גם זה ממה שהתורה סובבת עליו, כלומר שכל טובה שיטיב בה וקטיב - אינה אלא בזכות אבות הואיל ושמר דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (מורה הנבוכים ג, מג).

לזכרו של

ר' אברהם ב"ר סעיד נפש

שזכה לבנות אחת ומיוחדת מחורבות ירושלים בשבת נחמו נחמו עמי,
בשוכו שיבת הארץ כבראשונה.

זכר את ימי רעת הגלות בימי טובת הגאולה, ולכן הגדיל תודה לה' והיה עָנוּ ושפל רוח
תעמוד זכותו לזרעו, הואיל ושמר דרך ה' לעשות צדקה ומשפט

וקובץ זה מכוחו וכוח כוחו

מכון משה – לחקר משנת הרמב"ם

טל' 03-5351119 אתר נצח ישראל www.net-sah.org

טיוטה ראשונית וניסיונית, לא מוגהת. הקוראים מוזמנים להעביר למכון משה הערות והארות, המלצות ותיקונים.

תוכן עניינים

5	.....	רקע - תעניות החורבן
5	.....	מטרת תעניות החורבן - לגרום לנו לתקן את מעשינו עתה
6	.....	גורמי החורבן, גורמי הגלות
8	.....	תועלת הגלות והחורבן
8	.....	אבלות החורבן דומה לאבלות על מתו
8	.....	תועלת (מנהגי) האבלות על מתו - התעוררות לתיקון ולתשובה
9	.....	הצום, על אף שהוא חובה, אינו עיקר ותכלית הכוונה
9	.....	תועלת הגלות - כפרת העוונות
10	.....	השפעות הגלות והחורבן, ותוצאותיהם
		גלות אינה רק שינוי מקום מגורים, אלא משפיעה על כל צדדי החיים (גשמיים ורוחניים)
10	.....	הגלות - אָרְכָה וקְשִׁיָּה - גורמת ליציאה מן הדת [גם מתוך ייאוש]
		גם כאשר גורם שמד הגלות ליציאה מהדת - נידונים ישראל כאנוסים, שעודם בצדקתם
12	.....	הגלות מגבירה את רצון הגויים להתנכל לעם ישראל, פיזית ורוחנית, אך הבטחת ה' מקיימת את עם ישראל
		ידי דתות מתחרות, על ידי שעבוד גופני, ואף משיחי שקר. וה' הבטיח שעם ישראל שרוד הכל בהצלחה
14	.....	הגלות גורמת מיעוט תורה, בכמות ובאיכות
20	.....	הגלות משפיעה על אופן לימוד התורה ועל איכות השגת ידיעת ה'
22	.....	תוספת למעיינים: ייתכן שהגלות גורמת לאופן אחר ו/או תחומים אחרים של השגת מדעים
23	.....	הגלות גורמת לריבוי דעות והשקפות (-בתאוריה ובמעשה) בענייני הקץ
24	.....	הגלות אינה מאפשרת נבואה מאת ה' לאדם
24	.....	הגלות בוררת את הרשעים מתוך עם ישראל [החוצה]
26	.....	הדרכים לסיום הגלות והחורבן - בידי אדם ובידי שמים

- 26..... סיום הגלות תלוי בתיקון הדברים שגרמו לגלות
- 28..... ההנהגה הדתית הראויה בזמן הגלות
- 29..... אין לנסות לחשב מתי יהיה קץ הגלות ממש ('ביאת המשיח').
- נראה שאין איסור לנסות לחשב מתי יתחילו להיות שלבים המקדימים לביאת המשיח
- 31.....
- 32..... אין לנסות לסיים בפועל את הגלות לפני הזמן שקבע לה ה'
- מהלך הגלות אינו מקרי, אלא עקרוניתו ידועים מראש, וקשורים בתיקון כלל הבריאה ו/או האנושות.....
- 33.....
- 33..... סיום הגלות תלוי גם בתהליכים שיעברו על האומות
- 35..... סיום הגלות יהיה כאשר העמים יתייאשו מגאולת ישראל
- ייסורי הגלות יתגברו לקראת סופה ◇◇◇ סיום הגלות עלול להיות תהליך מלא סבל
- 35.....

36..... המצב לאחר סיום הגלות והחורבן

- 36..... הגאולה, כלומר סיום הגלות יביא את השמחה שנלקחה מאתנו בשל הגלות
- 38..... השמחה תאפשר את חזרת רוח הקודש והנבואה
- 38..... תרבה התורה, האמונה וידיעת ה'
- 39..... 'שינוי' תורני מסוים.....
- כשם שיציאת עם ישראל לגלות הייתה בעלת השפעה על כלל המציאות - כך תהיה חזרת עם ישראל לארצו וגאולתו בעלת השפעה כוללת.....
- 40.....
- 46..... תהליכי צמיחת המשיח וקמתו על עם ישראל, תכונותיו ומידותיו.....

49..... גאולה, ימות המלך המשיח

- 49..... המלך המשיח - רקע כללי.....
- ימות המשיח - תקופת מלכותו ושושלתו ◇◇◇ תכלית המלך המשיח - תיקון כלל האנושות.....
- 51.....
- 53..... ממאפייני ימות המשיח.....

רקע - תעניות החורבן

מטרת תעניות החורבן - לצרוב לנו לנתן את מצוינו אתה

הלכות תעניות פרק ה':

יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם, מפני הצרות שאירעו בהן, כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זיכרון למעשינו הרעים, ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה - עד שגרם להם ולנו אותן הצרות. שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב, שנאמר "והתודו את עוונם ואת עוון אבותם" (ויקרא

כז, מ).

{והעיר כאן מארי, כי "דברי רבנו ברורים שאין אנו מתענים [ו]בוכים על העבר כי 'העבר אין', אלא על ההווה - על מעלינו פשעינו ומרדינו. ונמצא כי צומות הללו לא בלבד שהן דבר הנדור, לא בלבד שנוסף על כך שהם דברי קבלה - אלא אף לתא דאורייתא יש בהם, והיא התשובה, ובסיכומה מצות הוידוי, שהיא מצוה שאינה צמודה לעונה ולא לזמן, לא ליחיד ולא לצבור, אלא מצוותה בכל יום בכל שעה ובכל רגע..."}
ואלו הן:

יום שלושה בתשרי - שבו נהרג גדליה בן אחיקם, ונכתב גזלת ישראל הנשארה, וסייב להֶתֶם גלותן.

ועשירי בטבת - שבו סָמַך מלך בבל נבוכדנאצר הרשע על ירושלים, והביאה במצור ובמצוק.

ושבעה עשר בתמוז, חמישה דברים אירעו בו - נשתברו הלוחות, ובטל התמיד מִבֵּית ראשון, והובקעה ירושלים בחורבן שני, ושרף אפוסטמוס הרשע ספר תורה, והעמיד צֶלֶם בהיכל.

ותשעה באב, חמישה דברים אירעו בו - נגזר על ישראל במדבר שלא ייכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשנייה, ונלכדה עיר גדולה ובית תור היה שמה והיו בה אלפים ורובבות מישראל, והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גויים ונהרגו כולם, והייתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש. ובו ביום המוכן לפורענות¹, חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו, לקיים "ציון שדה תִּתְרַשׁ" (ירמיהו

כז, יח; מיכה ג, יב).

¹ "ובחרו יום חמשה עשר באב לפי שבו פסקה המגפה מִמֵּיתִי מדבר בשנה האחרונה מן הארבעים, לפי שהיה המוות מתרבה בהם כל תשעה באב, ובשנה האחרונה פסק, ונשארו מִצִּפִּים עד חצי החודש ואז בטח לִבָּם והבינו שכבר בא הרצון ונגמר החרון ונסתלק מהם, לכך עשו אותו מֵאֵז יום שמחה" (פירוש המשנה תענית ד, ז).

וארבעת ימי הצומות האלו הרי הן מפורשין בקבלה: "צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי" (זכריה ח, ט): צום הרביעי - זה שבועה עשר בתמוז שהוא בחודש הרביעי, וצום החמישי - זה תשעה באב שהוא בחודש החמישי, וצום השביעי - זה שלושה בתשרי שהוא בחודש השביעי, וצום העשירי - זה עשרה בטבת שהוא בחודש העשירי.

פירוש המשנה ראש השנה א, ג:

"בבית שני לא היו מתענין לא עשירי בטבת ולא שבועה עשר בתמוז, אלא הרוצה יתענה או שלא יתענה... אמר ה': "כה אמר ה' צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי וכו'", כאילו נתן את הבחירה בידם באלו הימים, אם רצו מתענין בהם או שלא יתענו... והיו מתענין תשעה באב אף על פי שהוא מסור לרצונם, מפני שהוכפלו בו צרות".

{והעיר מארי רפ"ה מהלכות תעניות: "והואיל וכתב רבנו דבזמן בית שני היו מסורים לבחירתם וכאן (-בהלכות תענית) לא הזכיר מאומה מדברי רב פפא בראש השנה דף יח ב, כלומר לא חילק בין זמן שיש שלום לזמן שיש גזרה, אלא פסק סתם 'כל ישראל מתענין בהן'. לפיכך נראה לי שרבנו מפרש 'שלום' הוא בית המקדש, ופסק במחלוקת רב ורבי חנינא (-מול) ורבי יוחנן ורבי יהושע בן לוי כמאן דאמר בזמן שיש שלום כלומר בזמן שיש מקדש כמובן, ו'אין גזרה' כלומר ואין יד האומות שולטת בארץ ישראל - רק אז יהיו לששון ולשמחה. אבל בזמן שאין שלום - לעולם צום בין שיש לישראל מלכות בין שאין לישראל מלכות. ולפיכך בזמן בית שני שאמנם היה שלום אך היו תחת ידי שלטון כורש ודריווש ויוון ואחרים, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין. ולפיכך מיום שחרב המקדש הם צום בהחלט עד ביאת המשיח ובניין המקדש.

עוד נראה לי, שאמנם היתה זו דעתו מקודם בפירוש המשנה לענין פירוש 'שלום', אך בינתיים שינה דעתו בפירוש 'שלום' וסבר דבזמן הזה נתונים לבחירה, והיה בלתי ניתן לבחירה אלא נדור או חובה על הכל הוא רק תשעה באב. ולפיכך בחתימת מניין המצוות הקצר שבתחילת החיבור הזכיר רק תשעה באב בין מצוות דרבנן, ראה שם מהדורתנו זו עמ' עה אות כא. והדר סבר כבתחילה דכולן כלומר המפורשים בקבלה אינן ניתנים לבחירה כל זמן שאין מקדש, ולכשיהיה מקדש ואין גזרה כלומר מלכות ישראל עצמאית כמלכות דוד בשעתו - רק אז יהיו לששון ולשמחה".}

גורמי החורבן, גורמי הגלות

הלכות תשובה ריש פרק ט:

מאחר שנודע שמתן שכרן של מצוות והטובה שנוכה לה אם שמרנו דרך ה' הכתוב בתורה היא חיי העולם הבא, שנאמר "למען ייטב לך והארכת ימים" (דברים כב, ז), והנקמה שנוקמין מן הרשעים שעזבו אַרְחוֹת הצדק הכתובות בתורה היא הַפְּרָת, שנאמר "היכרת תיכרת הנפש ההיא עוונה בה" (במדבר טו, לא) -

מה הוא זה שכתוב בכל התורה כולה, 'אם תשמעו יגיע לכם, ואם לא תשמעו יקרא אתכם', וכל אותן הדברים בעולם הזה - כגון שובע ורעב, ומלחמה ושלום, ומלכות ושפלות, וישיבת הארץ וגלות (-אם כן גדר 'גלות' הוא 'אי ישיבה בארץ'), והצלחת מעשה והפסדו, ושאר כל דברי הברית? כל אותן הדברים אמת, היו ויהיו, ובזמן שאנו עושין כל מצוות התורה, יגיעו אלינו טובות העולם הזה כולן. ובזמן שאנו עוברין עליהן, תקרא אותנו הרעות הכתובות. ואף על פי כן אין אותן הטובות הן סוף מתן שכרן של מצוות, ולא אותן הרעות הן סוף הנקמה שנוקמין מעובר על כל המצוות.

מורה הנבוכים ב, כט:

...ואחר כך הזכיר (-ישעיה) אופן חיובנו לייסורין הקשים שבאו עלינו, לפי שנקראנו אל האמת ולא ענינו, אמר "נְדַרְשֵׁתִי לְלוֹא שָׁאֲלוּ וְגו'" (ישעיה סה, א).

מורה הנבוכים ב, כט:

...אמר ירמיה בתיאור חורבן ירושלים בעוונות אבותינו: "ראיתי את הארץ והנה תוהו ובוהו וגו'" (ירמיהו ד, כג).

פירוש המשנה סנהדרין י, א ('הקדמה לפרק חלק'):

ההבטחות והפכך האמורים בתורה, עניינן כמו שאבאר לך, וכך הוא: שהוא אומר לך 'אם תקיים את המצוות הללו אעֲזֹרְךָ על קיומן והשלמות בהן, ואסלק מעליך כל המעצורים', לפי שאי אפשר לאדם לעבוד [את ה'] לא חולה ולא רעב ולא צמא ולא במצב של מלחמה, ולכן הבטיח בהסרת כל אלה ושיהיו בריאים ושלווים כדי שתשלם להם הידיעה ויזכו לחיי העולם הבא. נמצא שאין תכלית התורה שתדשן האדמה ויאריכו ימים ויבריאו הגופות, אלא יעזרו על קיומה בכל הדברים הללו. וכן אם עברו, יהיה עֲנָשׁם שיבואו עליהם כל אותם המעצורים עד שלא יוכלו לעשות טוב, וכמו שאמר "תחת אשר לא עֲבַדְתָּ אֶת ה' וכו'" (דברים כח, מז).

וכאשר תתבונן התבוננות נפלאה זו, תמצא שהוא כאילו אמר 'אם עשית מקצת אלו המצוות באהבה וחריצות אעֲזֹרְךָ על כולם בהסירי מעליך כל העוצרים והמעכבים, ואם הִזְנַחְתָּ מהם מקצתם מתוך זלזול אביא עליך מעכבים שיעכבוך מכולם עד שלא תשיג שלמות ולא קיום', וזהו ענין אָמַרְם עליהם השלום "שכר מצוה מצוה, ושכר עברה עברה" (אבות ד, ב).

תועלת הגלות והחורבן

אפלות החורבן דומה לאפלות צל אמו

פירוש המשנה תענית ד, ו:
ממה שאתה צריך לדעת, שכל מצוות הנוהגות באבל נוהגות בתשעה באב.

הלכות תעניות ה, ט:
חסידים הראשונים כך הייתה מידתן: ערב תשעה באב מביאין לו לאדם לבדו פת חרבה במלח, ושוֹרָה במים ויושב בין תנור לכיריים ואוכלה, ושוֹתָה עליה קיתון של מים בדאגה ובשיממון ובכיה, כמי שמתו מוטל לפניו. וכזה ראוי לחכמים לעשות, או קרוב מזה.

תוצאת (מנהגים) האפלות צל אמו - התצוררות לתיקון ולתשובה

הלכות אבל סוף פרק יג:
אין בוכין על המת? תר משלושה ימים, ואין מספידין יתר על שבעה. במה דברים אמורים, בשאר העם. אבל תלמידי חכמים, הכול לפי רוב חכמתן. ואין בוכין עליהם יותר משלושים יום - שאין לנו גדול ממה רבנו, וכתוב "וַיִּתְמוּ וַיִּמְי כְּכִי אֶבְל מִשֶּׁה" (דברים לד, ח).

וכן אין מספידין יתר על שנים עשר חודש - אין לנו בחכמים גדול מרבנו הקדוש (רבי יהודה הנשיא), ושנים עשר חודש בלבד נספד. וכן חכם שבאה שמועתו לאחר שנים עשר חודש, אין סופדין אותו.

אל יתקשה אדם על מתו יתר מדי, שנאמר "אל תבכו לַמָּת ואל תנודו לו" (ירמיהו כב, י), כלומר יתר מדי, שזה הוא מנהגו של עולם. והמצער עצמו על מנהג העולם (המיתת) הרי זה טיפש. אלא כיצד יעשה - שלושה לבכי, שבעה להספד, שלושים יום לתספורת ולשאר החמישה (ראה הל' אבל ו, ב).

כל מי שלא מתאבל כמו שציוו חכמים הרי זה אכזרי, אלא יפחד וידאג ויפשפש במעשיו, ויחזור בתשובה. ואחד מבני חבורה שמת, תדאג כל החבורה כולה. כל שלושה ימים הראשונים, יראה את עצמו כאילו חרב מונחת לו על כתפו. משלושה ועד שבעה, מונחת בקרן זווית. מכאן ואילך, עוברת כנגדו בשוק. כל זה כדי להכין עצמו לחזור, וייעור משנתו, והרי הוא אומר "הֲכִיתָה אוֹתָם ולא חלו" (ירמיהו ה, ג), מכלל שצריך להקיץ ולחול.

חֲנוּכָה, עַל אֵץ שֶׁהָא חוּפָה, אִינוּ אֵיקָר וּתְכַלִּית הַכוּוֹנָה

הקדמת פירוש המשנה אבות, פרק ד מהשמונה:
 וגם בדברי נביאינו וחכמי תורתנו, מצאנו שהם תמיד מתנהגים במיצוע ושומרים נפשם וגופם כמו שחייבה אותם תורה, והשיב ה' יתעלה על ידי נביאו למי ששאל על תענית יום אחד בשנה, האם יתמיד על כך או לא, והוא אמרם לזכריה: "הָאָבְכָה בַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי, הַיְנֹר כִּאֲשֶׁר עֲשִׂיתִי זֶה פְּמָה שָׁנִים?" והשיבם: "כִּי צִמְתָּם וְסָפְדוּ בַחֲמִישִׁי וּבִשְׁבִיעִי, זֶה שְׁבַעִים שָׁנָה - הַצֹּם צִמְתוּנִי אָנִי? וְכִי תֹאכְלוּ וְכִי תִשְׁתּוּ - הֲלֹא אַתֶּם הָאוֹכְלִים וְאַתֶּם הַשׁוֹתִים". וציוה אותם במיצוע ובמעלות בלבד, לא בצום, והוא אָמְרוּ לָהֶם "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת לֵאמֹר: מִשְׁפֵּט אִמַּת שְׁפֹטוּ, וְחֹסֵד וְרַחֲמִים עֲשׂוּ אִישׁ אֶת אַחִיו וְכוּ'" (זכריה ז, ג-ט), ואמר אחר כך: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת: צוּם הַרְבִּיעִי וְצוּם הַחֲמִישִׁי וְצוּם הַשְּׁבִיעִי וְצוּם הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשֹׁן וּלְשִׁמְחָה וּלְמוֹעֲדִים טוֹבִים, וְהָאִמַּת וְהַשְּׁלוֹם אֶקְהָבוּ" (שם ה, ט).
 ודע, ש'האמת' הם המעלות ההגיוניות לפי שהם אמתיות לא ישתנו, כמו שהזכרנו בפרק השני, ו'השלום' - המעלות המדרותיות, שבהם יהיה השלום בעולם.

תּוֹצֵאת הַחֲלוּת - כִּפְרַת הַצּוּנוֹת

חתימת פירוש המשנה לרמב"ם, סוף מסכת עוקצין:
 "...ומי שימצא בו (בפירוש המשנה) מקום פקפוק או שנראה לו בפירוש הלכה מן ההלכות ביאור טוב ממה שבארתי - יעיר על כך וידייני לזכות, כי מה שהטלתי על עצמי בזה אינו מעט, ולא ביצעו קל אצל בעל צדק וחוש הבחנה טוב. ובפרט בהיות לבי טרוד לעתים קרובות בפגעי הזמן ומה שגזר ה' עלינו מן הגלות והנדוד בעולם, מקצה השמים ועד קצה השמים, ואולי כבר קיבלנו שכר דבר זה, 'גלות מכפרת עוון' (ברכות נו א). יודע הוא יתעלה כי יש הלכות מהם שכתבתי פירושן במסעותי בדרכים, ומהם עניינים רשמתים בהיותי על גבי האניות בים הגדול, ודי במצב זה, נוסף על היותי מעיין במדעים אחרים".

איגרת תימן א, עמ' ל:
 ולכן ישישו הנמצאים בו כמה שסובלים מן הייסורים ואָבְדָן הרכוש והגלות וקלקול כל מצביהם, כי כל זה תפארת להם לפני ה' יתעלה וְהַשָּׁג עֲצוּם, וְכֹל אֲשֶׁר יֵאָרֵעַ לָהֶם הוּא כְּקֶרֶבֶן כְּלִיל עַל גְּבִי הַמְּזוּבָה, וַיֵּאמֶר לָהֶם "מֵלֹאֵו יִדְכֶם הַיּוֹם לֵה' וְלִתֵּת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרַכָּה" (שמות לב, כט). לפיכך ראוי להם לברוח ולנוס (אחרי ה'), ולהיכנס ליערות ולמדברות, ואל יחוסו על הפרידה מן הקרובים

ולא על אָבדן רכוש, כי כל זה מעט ודבר מְזַעַר כלפי ה' מלך המלכים המושל בכל, והוא 'השם הנכבד והנורא הזה, את ה' אלהיך' (דברים כח, נח), ונאמן הוא לשלם שכר טוב בעולם הזה ולעולם הבא.

הלכות תשובה ב, ד:

מְדַרְכֵי התשובה להיות השָׁב צועק תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים, ועושה צדקה כפי כוחו, ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו, ומשנה שמו כלומר ש'אני אחר, ואֲיִנִי אותו האיש שעשה אותן המעשים', ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה. וגולה ממקומו, שגלות מכפרת עוון מפני שגורמת לו להיכנע ולהיות עָנּוּ וּשְׁפֵל רוח.

השפעות הגלות והחורבן, ותוצאותיהם

גלות אינה רק עינוי מקום מארץ, אלא משפיעה על כל דברי החיים (ירמיהו ורותיים)

על פי פירוש המשנה סנהדרין י, א, הכת הרביעית:

תענוג הגוף והישגי העולם בעולם הזה, כגון: שפע הארץ, וריבוי הנכסים והבנים, ואורך החיים ובריאות הגוף, והביטחון, ושתיה לנו מלכות ונהיה שליטים על אויבינו - בזמננו זה זמן הגלות אנחנו בו בהיפך המצבים האלה.

חתימת איגרת השמד:

מיום שגלינו מארצנו לא פסק ממנו שמד, כי מנעורינו גָדְלָנו כאב ומבטן אָמְנו הִנְחָנו (ראה איוב לא, יח), ובכל התלמוד אומרים: 'שמדא עבִיד דבטל!' השם יבטֵּלֵהוּ מעלינו, ויקיים בנו מה שנאמר: "בימים ההם ובעת ההיא נאום ה' יבוקש את עוון ישראל ואיננו, ואת חטאת יהודה ולא תמָצְאֵנָה כי אסלה לאשר אשאיר" (ירמיהו ג, כ), כן יהי רצון אמן.

הגלות - אֶרְכָה וְקָשֶׁה - אֶרְכָה לִיזְיָאָה מִן הַדָּת [עס מתוק ייאול]

הקדמת פירוש המשנה אבות, פרק ח מהשמונה:

... אבל מאמר ישעיה "למה תתַעֲנֶנו ה' מדרכיך, תקשיח לבנו מיראתך" (ישעיה סג, יד), אינו מן העניין הזה כלל ואינו תלוי בשום דבר מכל העניין הזה (שנוכר לעיל, שלעתים נמנעת מאדם אפשרות התשובה, כעונש). אלא עניין אותם הדברים לפי מה שנאמר

לפניהם ולאחריהם, שהוא (ישעיה) נתחנן על הגלות וגרותינו ופיזורנו והשתלטות האומות עלינו. אמר בהתחננו: 'אלהי, כאשר יראו את המצב הזה שישתלטו עליהם הכופרים, יטו מדרך האמת ויסור לבם מיראתך, וכאילו אתה הוא שגורם לאותם הסכלים לצאת מדרך האמת', כעין מה שאמר משה רבנו "ואמרו כל הגויים אשר שמעו את שמעך, מבילתי יכולת ה'..." (במדבר יד, טו-טז), ולפיכך אמר אחר זה: "שוב למען עבדיך שבטי נחלתך" (ישעיה שם), כלומר כדי שלא יהא שם חילול ה'. וכמו שביאר בתרי עשר דברי מחפשי האמת הנרדפיין על ידי הגויים בזמן הגלות, אמר (מלאכי ב, יז), וסיפר גם רע טוב בעיני ה', ובהם הוא חפץ, או אֵיה אלהי המשפט " (מלאכי ב, יז), וסיפר גם מה שאמרנו מחמת קושי הגלות: "אמרתם, שוא עבוד אלהים ומה בצע כי שמרנו משמרתו וכי הלכנו קדורנית מפני ה' צבאות, ועתה אנחנו מאשרים ידים וכו'", וביאר ואמר שהוא יתעלה יגלה האמת, ואמר "ושבתם וראיתם וכו'" (שם ג, יד-טו)...

איגרת תימן א, עמ' חי:

מה שהזכרת שמקצת בני אדם טו לבותם ונולד להם ספק ונתבלבלו דעותיהם, ומקצת בני אדם לא סרה אמונתם ולא נשתבשו - הנה כבר קדמה ההקדמה על דבר זה, וביאר לנו האדון דניאל במה שהודיעו ה' כי כאשר יארך זמן היותנו בגלות ויהיו הצרות נרדפות עלינו, יצאו רבים מן הדת ויסתפקו ויתעו. וזה מחמת מה שיראו מחולשתנו וניצחון קמינו והתגברותם עלינו, ושהמקצת לא יסתפקו ולא יתורפפו דעותיהם, אמר: "יתבררו ויתלבנו ויִצְרְפו רבים, והרשיעו רשעים, ולא יבינו כל רשעים, והמשכילים יבינו" (דניאל יב, ז). ואחר כך באר כי אפילו הנבונים והמשכילים אשר יעברו עליהם הצרות ויעמדו בהם וישארו באמונתם בה' ובמשה עבדו, יעברו עליהם דברים יותר חמורים וקשים מאותם אשר עמדו בהם, עד שיטעו מקצתם ויתעו, ולא יזדככו כי אם מעטים, והוא אמרו "ומן המשכילים יכשלו" (שם יא, לה).

איגרת תימן ג, עמ' מז:

אבל אתם אחינו התחזקו, תחזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה" (תהלים לא, כח), וכן אמצו זה את זה, והשרישו בלבכם דעה זו על המשיח מהרה יגלה, תחזקו ידיים רפות, וברכים כושלות אמצו" (ישעיה לה, ג). ודעו כי ה' כבר הודיענו על ידי מבשר האומה ישעיה, כי ממה שתארך הגלות עלינו ותחזק, ידמו רבים ממנו שה' עזב אותנו ומנע גבורותיו ממנו, חלילה לו מכך, לפיכך העיד על עצמו שלא יעזבנו ולא יטשנו, אמר "ותאמר ציון עזבני ה', וה' שכחני", והשיב

ואמר "הַתְּשַׁכַּח אִישָׁה עִוְלָה, מִרְחָם בֶּן בְּטָנָה וְכוּ'" (מט, יד-טו). ועל ידי השליח הראשון הודיעונו ה' את זה ואמר, "כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך" (דברים ד, לא). ואמר "ושב ה' אלהיך את שבותך וריחמך, ושב וקיבצך מכל העמים אשר הִפְצִיךָ ה' אלהיך שמה" (שם ל, ג).

איגרת תימן ג, עמ' מ:
הקץ בדיוק, לא יוכל שום אדם לדעת אותו לעולם, כמו שביאר דניאל ואמר "כי סתומים וחתומים הדברים" (יב, ט). אבל ריבוי התעסקות מקצת החכמים בכך ומה שהם מְדַמִּים שֶׁהִשְׁגִּיחוּ, כבר קדמה לנו ההערה על כך, והוא אָמְרוּ "ישוטטו רבים ותרבה הַדְּעָת" (שם ד), כלומר ריבוי ההשקפות.
וכבר ביאר ה' על ידי נביאיו כי אנשים רבים יחשבו קִצִּין למשיח, ויכזיבו ולא יתקיימו, וזהו הַמְּלַפְקֵק עַל יְדֵי כֵךְ, ואמר: אל יטעכם כִּזְבוּב חֲשׁוֹבֶנֶם, אלא כל מה שיוסיף להתמהמה - הוסיפו בו תקווה, והוא אמרו וַיִּפְחַח לִקְצָן וְלֹא יִכָּזֵב, אם יתמהמה חכה לו כי בא יבוא ולא יאחר" (חבקוק ב, ג).

עַם כְּאֶשֶׁר אִרְמֵהּ הַלְלוּת לַיְצִיָּאָה אֶהְדֵּת - נִיְדוּנִיִּם יִשְׂרָאֵל כְּאֶנְוִסִיִּם, עֲצוּדֵם פִּצְדָּקָתֵם

איגרת השמד ב, עמ' קט-קיב:
המפורסם בדברי רבותינו ז"ל, שישראל בימי משה לפני צאתם ממצרים השחיתו דרכם והפרו ברית מילה, ולא היה בהם מהול אלא שבט לוי בלבד, עד שבאה מצוות פסח ואמר ה' למשה: "וכל ערל לא יאכל בו" (שמות יב, מח), וציווים בעשיית המילה, וכך אמרו חכמינו ז"ל (במדבר רבה יא, ו): משה היה מל ויהושע פורע ואהרן מוצץ, ואספו ערלות חֲמָרִים חֲמָרִים, והיה דם המילה מתערב בדם הפסח, ובזה היו ראויים להיגאל, והוא דבר ה' ליחזקאל "יָאֲעֻבֹר עֲלֶיךָ וְאֶרְאֶךָ מִתְּבוֹסֶסֶת בְּדַמֶּיךָ וְאֹמְרָ לְךָ בְּדַמֶּיךָ חַיִּי" (יחזקאל טז, ו). ואמרו ע"ה שהם קלקלו בעריות, כמאמר הכתוב "בן אדם שתיים נשים בנות אָם אחת היו" (יחזקאל כג, ב). ועם היותם במצב הרע הזה, בשביל שאמר משה רבנו ע"ה "והן לא יאמינו לי" (שמות ד, א) האשימו ה' על זה ואמר לו: משה, הם מאמינים בני מאמינים, הם מאמינים דכתיב "וַיֹּאמֶן הָעָם" (שמות ד, לא), ובני מאמינים דכתיב "והאמין בה' ויחשבה לו צדקה" (בראשית טו, ו), אבל אתה אין סופך להאמין דכתיב "יען לא האמנתם בי להקדישני" (במדבר כ, יב). ונענש לאלתר, כמו שבארו ע"ה "החושד בכשרים לוקה בגופו, מנא לן, ממה" (שבת צ"א). וכן ישראל בימי אליהו היו כולם עובדי עבודה זרה ברצון בעוונותיהם, "לכד שבעת האלפים, כל הברכיים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו"

(מלכים א יט, יח), ועם כל זה כשעמד ללמד חובה על ישראל בחורב כמו שאמר, "ויאמר לו מה לך פה אליהו, ויאמר קנא קנאתי לה' צבאות כי עזבו בריתך בני ישראל" (מלכים א יט, ט-י). אמר לו: שמא בריתך? אמר לו "את מזבח־הַתִּיךְ הֲרִסוּ". אמר לו: שמא מזבחך? אמר לו "ואת נביא־יְיָ הֲרִגוּ בְּחֶרֶב". אמר לו והרי אתה קיים! אמר לו "ואיוותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לְקַחְתָּהּ". השיבו הקב"ה: עד שאתה מלמד חובה על ישראל, לא היה לך ללמד על אומות העולם שיש להם בית הַעֲדָה, בית לעבודה זרה, ותלמד חובה על ישראל? שנאמר "עזובות עַרְי עֲרוּעֵר" (ישעיה יז, ב) - "לך שוב לדרכך מדַבְּרָה דַמְשֶׁק". כל זה מובן לחכמים במדרש חזית (שיר השירים רבה א).

וכן ישראל בזמן ישעיהו הרבו עוונות, כמו שאמר "הוי גוי חוטא וגו'" (ישעיה א, ט), והיו בהם עובדי עבודה זרה כמו שאמר "וַאֲחֵר הַדֹּלַת וְהַמְזוּזָה שִׁמְטָה זְכוּרֹנֶךָ" (ישעיה נז, ח), והיו גם שופכי דמים כמו שנאמר "איכה היתה לזונה קריה נאמנה? צדק ילין בה ועתה מַרְצָחִים" (ישעיה א, כא). וכן מחללי שם שמים כמו שאמר "...אֶכּוֹל וְשֵׁתוּ כִּי מַחֵר נִמּוֹת" (ישעיה כב, יג). וביזו מצות ה' כמו שאמר "סורו מִיָּדְךָ הַטּו מִיַּי אֲוֵרָה, הֲשִׁבִיתוּ מִפְּנֵינוּ אֶת קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל" (ישעיה ל, יא). ועם כל זה בשביל שאמר "ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב" (ישעיה ו, ה), מיד "ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה, וַיִּנְעַע עַל פִּי ויאמר: הנה נָגַעַה זֶה עַל שִׁפְתֶיךָ וְסָר עוֹנֶיךָ וְחִטָּאתְךָ תִּכּוּפֵר" (ישעיה ה, ו-ז), ולא נתכפרה עד שהרגו מנשה, כפי שאמרו עליהם השלום (סנהדרין קג ב). וכאשר עמד המלאך ולימד חובה על יהושע בן יהוּדָה בשביל בניו שהיו נושאים נשים שאינן ראויות לכהונה, הרחיקו ה' כמו שאמר "יגער ה' בך השטן, ויגער ה' בך הבוחר בירושלים, הלא זה אוד מוֹצֵל מֵאֵשׁ וגו'" (זכריה ג, ב).

אם כך נענשו עמודי עולם, משה ואליהו וישעיהו, ומלאכי שרת כשנשאו בעדת ישראל מעט דברים - כל שכן קל מְקַלֵּי עוֹלָם יתיר לשונו על קהילות ישראל חכמים ותלמידיהם, כהנים ולויים, לקרוא אותם פושעים ורשעים וגוים ופסולי עדות וכופרים בה' אלהי ישראל, וכותב הדבר הזה בכתב ידו, ומה יהיה עונשו? והם לא מרדו בה' לבקשת עַרְבוֹת וְהִנָּא, ולא עזבו הדת ורחקו ממנה כדי להשיג מַעֲלָה ותענוגי הזמן, "כי מפני חַרְבוֹת נִדְרֹו, מפני חרב נטושה ומפני קשת דרוכה ומפני כוֹבֵד מִלַּחְמָה" (ישעיה כא, טו). ולא יָדַעַה זֶה הָאִישׁ (-שהרחיק את האנוסים, וכלפיו נכתבה איגרת השמר) שְׁאֵלֹו אִינֶם פּוֹשְׁעִים בְּרִצּוֹנָם, ולא יֵעֲזֹבֶם ה' ולא יִטְשֶׁם, ו"לא בזה ולא שֶׁקֶץ עֲנֹוֹת עֲנִי" (תהלים כב, כה), כמו שאמרו עליהם השלום (בראשית רבה סה) "וירח את ריח בְּגָדֵינוּ" (בראשית כז, כז) - אל תקרי בגדיו אלא בּוֹגְדֵינוּ, אלא אמר כל מה שאמר וּבִדָּה מִלְּבוֹ.

....וידוע הוא מה שאירע לישראל בימי נבוכדנצר הרשע, ושכל מי שהיה בבבל השתחוה לַצֶּלֶם, מלבד חנניה מישאל ועזריה כמו שאמר ה' יתברך עליהם "לא עתה יבוש יעקב, ולא עתה פניו יִחַרְרוּ" (ישעיה כט, כב). ואפשר כי הַתְּרָשׁ והמסַגֵּר היו בכלל המשתחווים אם היו אז בבבל, ואף על פי כן לא ראינו מעולם מי שקָרָאם לא רשעים ולא גויים ולא פסולי עדות, ולא חשב ה' יתברך עליהם עוון עובדי עבודה זרה, מפני שהיו אנוסים. וכך אמרו ע"ה (מגילה יב א) "הם עשו לַפְּנִים, אף אני אעשה עמהם לַפְּנִים", בימי המן. אולם האיש ההוא אין ספק שהוא ירא ה', "הוי רב את יוצרו, חָרַשׁ את חֲרָשֵׁי אדמה, הָיָאמר חומר ליוצרו מה תעשה וגו'" (ישעיה מה, ט). גם ידוע מה שאירע לישראל במלכות יוון הרשעה מן הגִּזְרוֹת הקשות והרעות, ומכללם היה שלא יסגור אדם את פתח ביתו כדי שלא יתבודד בעשיית מצוה, ועם כל זה לא קָרָאום חכמינו ז"ל לא גויים ולא רשעים, אלא צדיקים גמורים, והתפללו בעדם והוסיפו בימי חנוכה "על הנסים", עד "ורשעים ביד צדיקים".

**הַעֲלֹת מַעֲבֵרָה אֶת רִצּוֹן הַאֲוִיִּם לְהַתְנַכֵּף לְעַם יִשְׂרָאֵל, כִּינִית
וְכֹחֲנִית, אִךְ הַפְּסָחַת ה' מְקַיֶּימַת אֶת עַם יִשְׂרָאֵל
מִתְקַוֶּפֶת הַעֲלֹת יִהְיוּ לְעַם יִשְׂרָאֵל נִיסוֹנוֹת כֹּחֲנִיִּים עַל יְדֵי
דָתוֹת מִתְחַרְוֹת, עַל יְדֵי עֲפֹד אֹסֹנִי, וְאִף מֵיחֵי סָקֵר. וְה'
הַפְּסָחִים עַם יִשְׂרָאֵל יִשְׂרוּ הַכֹּל בְּהַצְלָחָה**

איגרת תימן א, עמ' יט-ל:

ועתה אֲחִינּוּ, ראוי לכם יחד להאזין ולהתבונן במה שאביא לפניכם, ותלמדוהו לקטנים ולנשים, כדי שיתחזק להם מה שנחלש ונתרופף מן האמונה, ויתחזק בלבם הנכון אשר לא יסור. והוא - יצילנו ה' ויצילכם - כי זו היא דת האמת הנכונה אשר ניתנה לנו על ידי רִבֵּן שֶׁל כָּל הַנְּבִיאִים הַרְאִשׁוֹנִים וְהַאֲחֵרוֹנִים, אשר רומְמָנוּ ה' בה על כל העמים, באמרו "רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם, ויבחר בזרעם אחריהם בכס מכל העמים" (דברים י, טו). ולא היה זה מפני שאנו זכאים לכך, אלא שֶׁהֵטִיב לָנוּ בְּגִלְלָהּ מֵהַ שְׂקָדָם לְאֲבוֹתֵינוּ מִדִּיעֵתוֹ וּמִשְׁמַעֵתוֹ, באמרו "לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכס" (דברים ז, ז). וכאשר יִחַדְּנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו, וְנִגְלַתָּה רֹמְמוֹתֵנוּ עַל כָּל הַשָּׂאֵר בְּמִשְׁפָּטֵינוּ וְתוֹרוֹתֵינוּ, באמרו יתעלה בְּסִפְרוֹ חֲסִדּוֹ עֲלֵינוּ, "ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים" (דברים ד, ח), שָׁנְאוּ אוֹתָנוּ כָּל הַעַמִּים עַל כֵּךְ בְּקִנְיָתָם וְתַעֲיִיתָם וְנִחְלְצוּ מִלְכֵי הָאָרֶץ לְרַדְּפָנוּ בְּרִשְׁעָה וּבִזְדוּן, בְּרִצְוֹתָם לְהַתְקוּמָם נִגְדָה ה' אֲשֶׁר אֵין יְכוּלֹת לְהַתְקוּמָם נִגְדוּ. וְלֹא הָיָה דוֹר מֵאִזּוֹ וְעַד עַתָּה אֵלָּא וְכָל מֶלֶךְ אֲלֵם

או עָקַשׁ או עריץ וְעָז, עושה מטרתו הראשונה והחשוב שבענייניו לסתור תורתנו ולבטל דתנו בהכרח ובאונס בחרב, כגון עמלק וסיסרא וסנחריב ונבוכדנצר וטיטוס ואדרִיָנוס וזולתם מכל הדומים להם. זהו הסוג האחד משני הסוגים הזוממים לנצח את הרצון האלהי.

אבל הסוג השני, הם פיקחי העמים וחכמיהם, כגון הסורים והפרסים והיוונים, כי גם אלה זוממין לסתור תורתנו ולבטלה בהוכחות שמטעים בהן ובויכוחים שהם מחברים, וזוממין לבטל את התורה ולמחות עקבותיה בחיבוריהם, כמו שזוממין האַלְמִין בחרפם ולא זה יצִלַח ולא זה יצִלַח, לפי שכבר קדמה לנו הבטחת ה' יתברך ויתעלה על ידי ישעיהו שְׁפָל עריץ הזומם להתגבר על תורתנו ולבטלה בכלי מלחמתו יְכַלֶּה ה' אותם הַפְּלִים ולא יצליחו, וזה על דרך המשל שזממו לא יושג לעולם. וכן כל מתווכח הזומם לבטל מה שבידינו - יֶאֱפִיס ה' הוכחתו ויבטלה וידחה אותה ולא תעמוד, כמו שאמר יתברך ויתעלה בהבטחתו: "כל כלי יוצר עליך לא יצִלַח, וכל לשון תקום אָפֶךְ לְמִשְׁפַּט תְּרִשְׁעִי" (ישעיה נד, יז). ושניהם מְדַמִּים שאפשר להרוס את הבניין הזה, ומתְעַצְמִים לעקור יסודותיו המשוקעים עד המים (-כלומר מי התהום), ואינם מוסיפים לעצמם כי אם עמל ויגיעה, והבניין כמו שהוא יִשָּׂא חֶזֶק, והקב"ה ילעיג בהם ויעשֶׂם לשחוק בזממם בקלות דעתם מה שלא יזום האדם כמותו. אמר הנביא בתארו זממם ולעג הקב"ה בהם: "נִנְתְּקָה אֶת מוֹסְרוֹתֵימוֹ ונשליכה ממנו עבותימו, יושב בשמים יִשְׁחַק ה' ילעג למו" (תהלים ב, ג-ד). ולא חדלנו מהיות מיוסרים ומנוסים על ידי שתי הכתות הללו כל ימי שלטוננו, ומקצת ימי גלותנו. ואחר כך נולדה כת אחרת שהרכיבה מצב משני המצבים יחד, כלומר העריצות וההוכחות והויכוחים, ונראה לו כי זה טוב יותר בעקירת עקבות האומה, ולכן נועץ לטעון את הנבואה ולהופיע פְּתוּרָה היפך תורת ה', ויאמר שגם היא מאת ה' כדבר נביא האמת, ואז יתעורר הספק ותהיה המבוכה, שזו היפך זו והרי שתיהן מְתַיִחֶסוֹת לאל אחד, ויהיה בכך דרך לְאָבֵדן זו וזו. וזה מסוג התחבולות המופלאות שעושה אדם עַז הנקמה, שהוא זומם להרוג אויבו ולהישאר הוא, ואם אין לו יכולת לכך מִתְנַפֵּן מצב שיהרגו ויהרוג אויבו.

והראשון שְׁהִזִיד בעצה זו - יְשׁוּעַ הנצרי שחיק עצמות, והוא מישראל, ואף על פי שהיה אביו גוי ואמו ישראלית הרי הוא מישראל, כי הכלל אצלנו גוי ועבד הבא על בת ישראל - הולד כשר' (יבמות מה א), ואנו קוראין אותו 'ממזר' על דרך ההפלגה. ונתרָאָה כאילו הוא נשלח מאת ה' לבאר קושיות שבתורה, ושהוא המשיח שהובטח בו על ידי כל נביא, ואז ביאר את התורה ביאור המוביל לביטול כל התורה, ואי עשיית כל מצוותיה ולעבור על כל אזהרותיה כפי כוונתו ומטרתו. והרגישו חכמים זכורים לברכה את מטרתו בטרם יתחזק

פרסומו באומה, ועשו בו כפי שהיה ראוי לו. וכבר קדמה לנו ההערה על כך על ידי דניאל, ואמר שיזום איש מפריצי ישראל וחריגייהם לבטל את הדת, בטענו את הנבואה והתפרצותו לדברים הגדולים, כלומר שהוא משיח, ושה' יכשילֵהו כפי שנכשל, והוא אָמרו "ובגֵי פְרִיצֵי עִמְךָ יִשְׁאוּ לְהַעֲמִיד חֶזֶן, וּנְכַשְׁלוּ" (יא, ...). ואחר כך עמד אחריו משוגע (מ-מוחמד) שהלך בדרכו לפי שהוא פילס לו את הדרך, והוסיף על כך מטרה אחרת והיא בקשת השליטה ושישמעו לו, ואז חידש מה שכבר ידוע. כולם רוצים להִתְדַמּוֹת בדת האל ישתבח, ולא ידְמָה המעשה האלהי למעשה אנוש כי אם אצל הַפְּתִי שאין לו ידיעה בשתיהן יחד. והרי ההבדל בין דתנו והדתות אשר נִדְמוּ לָהּ כהבדל בין האדם החי ההוגה והפסל העשוי באומנות מן השיש או העץ או הכסף או הזהב כדי שיהיה כדמות אדם. שהסֵכֶל בחכמה האלהית והמעשה האלהי, כאשר יראה את הפסל דומה לאדם בכל צורתו החיצונית בתבניתו ותארו וגדלו וגוונו, יחשוב שמעשה זה כמעשה תבנית האדם בדיוק, מחמת סְכֵלוֹתוֹ את פנימיותו של זה ושל זה. אבל החכם שהוא יודע את פנימיותם יודע הוא כי פנימיותו של פסל זה אין בה עשייה אמנותית כלל, ושיש בפנימיות האדם נפלאות באמת, ודברים המורים על חכמת הבורא מהתפשטות גידיו בתוך השרירים והסתרגותן וייחוד מיתריו ומקומות חיבוריהן, וליפוף קישוריהן והיאך מוצאן, והרכבת עצמותיו ופְרִיקָהֶן, ויציאת עורקיו הדופקים ושאינן דופקים והיתחלקותן, ותנוחת איבריו זה עם זה החיצוניים והפנימיים, כל דבר מאלה בשיעורו ומתכונתו ובמקומו וכראוי לו.

כך הסכל בסודות ספרי הנבואה ותוכן תורתנו, כאשר ישווה תורה זו לתורה הבדויה יחשוב שיש דמיון ביניהם, כאשר ימצא בתורת ה' איסורים והיתרים ובזו האחרת איסורים והיתרים, ובתורת ה' מעשי עבודות ובזו מעשי עבודות, ותורת ה' מִצְוָה ומזהירה ומבטיחה ומאימת, וכך זו מִצְוָה ומזהירה ומבטיחה ומאימת. ואילו הבין סודות שתיהן היה נודע לו כי התורה האלהית האמתית כל החכמה בפנימיותה, ושאינן בה צווי ולא אזהרה שאין בפנימיותן דברים המביאים תועלת בשלמות האנושית, ומרחיקים נזק העוֹצֵר בעד אותה השלמות, ומביאים למעלות מדותיות והגיוניות, להמון כפי יכולת קיבולם, וליחידים כפי השגתם, ובה יהיה הקיבוץ האלהי נעֻלָה משיג שתי השלמויות יחד, כלומר השלמות הראשונה שהיא התמדת קיומו בעולם באופן ובמצב המתאים ביותר לאדם. והשלמות השנייה והיא השגת המושכלות כפי שהם בהתאם ליכולת האדם. ושאותן התורות המדומות - דברים שאין תוכן להם, אלא חיקוי ודימוי ודוגמה, שנתכוון בכך המדְמָה לַגְדֵל את עצמו ולהיראות שהוא כמו פלוני ופלוני, ונתגלתה חרפתו אצל הבקיאים ונעֻשָה לשחוק וללעג

כמו ששוחקין ולועגיין מן הקוף כאשר מחקה פעולות האדם. וגם כבר קדמה לנו הַהֶעֱרָה מאת ה' יתעלה על ידי דניאל שזה עתיד להיות, ושבאחרית הדברים יעמוד אדם ויופיע בדת הדומה לדת האמת, ויופיע בספר וחזון, וידבר גדולות, כלומר שניתן לו ספר, ושה' אמר לו, ושהוא אמר לה', וכיוצא בזה מדבריו הרבים. אמר כאשר תיאר עמידת מלכות הערבים בסוף מלכות ה"רום", והמשיל עמידת משוגע ושהוא ינצח מלך "רום" ומלך פרס ומלך יון, לקרן צמח וארך וגדל כפי שנתבאר מאותו הכתוב להמונים וליחידיים, לפי שהם ענינים שבארה אותם המציאות ואינן סובלים באור אחר, אמר: "מִשְׁתַּפֵּל הָיִיתָ בְּקִרְיָא, וְאַלֹהֵי קִרְיָא אֲחֵרִי זְעִירָה סִלְקַת בֵּינֵיהֶן, וַתִּלֵּת מִן קִרְיָא קְדָמֵי תָא אֲתַעְקַרְהָ מִן קְדָמָה, וְאַלֹהֵי עֵינֵין כְּעֵינֵי אֲנָשָׂא בְּקִרְיָא דָּא וּפָסִי מְמַלְל רַבְרָבִין" (דניאל ז. ה.). התבונן חכמת המשל הזה וכמה נפלא הוא, אמר שהוא ראה את הקרן הקטנה העולה כאשר אָרְכָה והפילה שלוש קרניים מלפניה והוא מתפלא על עוצם ארכה, והנה הקרן יש לו עיניים הדומים לעיני האדם ופה מדבר גדולות, כלומר שהוא יופיע בדת הדומה לדת האלהית ויטען את החזון והנבואה וירבה דברים, ובאר לנו דניאל שהוא יטען ביטול התורה הזו ויזום לשנותה, אמר "וְיִסְפֹּר לְהַשְׁנִיָּה זְמַנֵּין וְדַת" (דניאל ז. כה). וביאר לו יתעלה, שהוא יתרום שמו ישמידהו אחרי גדלותו ועוצם אָרְכוֹ עִם כָּל מִי שְׁנוֹתָר מִקּוֹדְמִיּוֹ, וּשְׁאַלְהָהּ הַמִּתְקוֹמְמִים שְׁלוֹשְׁתָּם כְּלוֹמֵר הַכֵּת הַמְכַרִּיחָה בַּחֶרֶב, וְהַכֵּת הַטּוֹעֵנָת אֵת הַהוֹכְחוֹת, וְהַכֵּת הַמְתְּדָמָה לְדַת, כּוֹלֵם יֵאבְדוּ. וְאִף עַל פִּי שִׁירָאָה לְהֵם נִיצַחוֹן בְּאַחַד הַזְמַנִּים וַיִּתְגַּבְּרוּ בְּעַת מַסּוּיִם אַרוּךְ אִו קֶצֶר, הֵנָּה זֶה לֹא יִתְמִיד וְלֹא יִתְקִיִּים. וְכִךְ הַבְּטָחְתָּנוּ מֵאֵת ה' לְעוֹלָם, שְׁאִין לֶךְ דּוֹר שְׁלֹא יֵאָרַע בּוֹ שְׁמַד וְעֵינֻיִים, וְה' מִסְלָקֵם, אִמֵּר דּוֹד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בְּרוּחַ הַקּוֹדֵשׁ בְּלִשׁוֹן הָאוֹמָה בְּתֵאֵרוֹ הַשְׁתַּלְטוֹת הָעַמִּים עֲלֶיהָ מְרֵאשִׁית הַיְיֹוֹתָהּ, וְשֵׁהֵם עִם זֹאת לֹא יוֹכְלוּ לְעוֹלָם לְהַשְׁמִידָהּ עַל אִף גּוֹדֵל הַיִּיסוּרִין שִׁיִּסְרוּקָהּ בָּהֶם מִן הַשְׁמָדוֹת וְהַגְזֵרוֹת, אִמֵּר "רַבַּת צְרָרוֹנֵי מְנַעוּרֵי גַם לֹא יָכֻלוּ לִי" (תהלים קכט, א).

ואתם אֲחֵינוּ דְעוּ, כִּי בְזַמָּן נְבוֹכַדְנֶצַּר הִרְשַׁע הַכְרִיחַ כָּל בְּנֵי אָדָם לְעַבּוּדָה זָרָה, וְלֹא פָּלְטוּ מִן הַנּוֹכְחִים שֵׁם זוֹלַת חֲנַנְיָה מִיִּשְׂאֵל וְעִזְרִיָּה, וְאַחַר כֵּךְ הַשְׁמִידוּ ה' יתעלה והשמיד חוקיו וחזר האמת לכמו שהיה. וכך בבית שני כאשר ניצחה מלכות יוון הרשעה גזרו שמדות חמורים וקשים על ישראל כדי להכחיד את התורה לפי דמיונם, וחיבושם לחלל שבת, ושלא ימולו את בניהם, ושיכתוב כל אחד על בגדו 'אין לו חלק בה' אלהי ישראל', ושיחרוט על קרן שורו כך ואחר כך יחרוש בו, ונמשך דבר זה כחמישים ושתיים שנה, ואחר כך הכחיד ה' מלכותם וחוקיהם גם יחד. ובכל דור אומרים חכמים ז"ל פעם אחת גזרה

מלכות הרשעה שמד על ישראל כך וכך, וגזרו עליהם כך וכך, ואחר כך מבטלו ה' ומסלקו בסילוק אשר יזמו, וכך אמרו ע"ה 'שמדא עביד דבטיל' (כתובות ג ב). וכבר הבטיח ה' יתעלה לאבינו יעקב כי בניו אף על פי שיכניעום האומות וינצחום, הרי הם הקיימים אחריהם, התמידיים בלעדיהם, אמר יתעלה "והיה זרעך כעפר הארץ וכו'" (בראשית כח, יד), כלומר כי על אף היותם מושפלים כעפר מדרך ללל, סוף יגברו וינצחו. ועוד על דרך המשל: כמו שהעפר לסוף עולה על דורכו ונשאר בלעדיו. וכבר באר ישעיה ע"ה והודיענו בשם ה', כי האומה הזו בזמן הגלות כל מי שזמם לה מזימת כפייה ואונס - יעלה הדבר בידו ויתאפשר לו, אך לסוף יושיענה ה' ויסיר יסוריך וצערה, אמר "חזות קשה הגד לי, הבוגד בוגד והשוֹדֵד שוֹדֵד, עָלִי עֵילִם צוּרֵי מְדֵי כָל אֲנַחְתָּה הַשְּׁבִתִי" (ישעיהו כא, ב). וכבר הבטיח לנו ה' יתעלה על ידי נביאיו שאנו לא נכלה ולא ניכחד ולא נעדר מהיות אומה נעלה, וכשם שלא תכן לתאר ביטול מציאותו יתעלה כך לא תכן להכחידנו ולכלותנו מן העולם, אמר "כי אני ה' לא שְׁנִיתִי, ואתם בני יעקב לא כְּלִיתֶם" (מלאכי ג, 1). וכן בישָׁרְנוּ והבטיחנו יתרום שמו כי מן הנמנע לפניו יתעלה לשנוא את כללותנו, ואף על פי שמרדנו בו והמרינו מצוותו, אמר "כה אמר ה', אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה, גם אני אמאס בכל זרע ישראל על כל אשר עשו נאום ה'" (ירמיה לא, 1). וכן על הדבר עצמו קדמה ההודעה בתורה על ידי משה רבנו, אמר "ואף גם זאת בְּהִיוֹתֶם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפך בריתי אתם" (ויקרא כו, מד).

ולכן הישענו אחינו על המקראות הללו אשר דבריהם אמת, ואל יבְּהִלֹּכֶם תכיפות השמדות ותקיפות הידיים עלינו וחולשת דְּבַרְתָּנוּ, לפי שכל זה ניסיון וזיקוק, כדי שלא יחזיק בדת ולא ישָׁאֵר בו כי אם החסידים היראים מזרע יעקב, הזרע הטהור הנקי, אשר עליהם נאמר "ובשרידים אשר ה' קָרָא" (יואל ג, ה), הרי באר שהם אחדים, והם האנשים אשר עמדו אבותיהם על הר סיני ושמעו הדיבור מפי הגבורה, והרימו ימינם לברית ה', והטילו על עצמם המשמעת והקבלה ואמרו "נעשה ונשמע" (שמות כד, ז), ונתחייבו בכך עליהם ועל הבאים אחריהם, כמו שאמרו "לנו ולבנינו עד עולם" (דברים כט, כח). וכבר הבטיח ה' יתעלה - ודי בהבטחתו - והודיענו שכל מי שעמד במעמד הר סיני מאמתים מאמינים בנבואת משה רבנו ובכל מה שבא על ידו הם ובניהם ובני בניהם לדורות עולם, והוא אָמְרוּ יתעלה "הנה אנכי בא אליך בעֵב הָעֵנָן וכו' וגם כך יאמינו לעולם" (שמות יט, ט). ולפיכך ידע כל מי שסטה מדתו זה שניתן באותו המעמד הגדול, שאינו מזרע אותם האנשים, וכך אומרים ע"ה במפְּקָקִים בשליחות 'לא עמדו אבותי על הר סיני' (גדרים כ א). יציל אותנו ה' ואתכם מן

הפקפוק, וירחיק ממנו ומכם את הטעות והשיבוש המביאים לידי כך והמכשילים בו.

....

וכבר המשיל שלמה ע"ה את האומה לאישה יפה כלילת הדמות, שאין בה מום, באמרו "כולך יפה רעיתי ומום אין בך". והמשיל בעלי הדתות והדעות הללו הרוצים למשכה אליהם ולהשיבה לשיטותיהם, לפושעים המסיתים המפתים את הנשים הכבודות להשיג מהם תעוב, כך הללו מסיתים אותה להשיבה אליהם, אולי נקבל את דתם ונסבור את דעותיהם. וענה בחכמתו בלשון האומה כאילו היא אומרת לאותם הרוצים להסיתה ולהחשיב דעותיהם בעיניה, 'מדוע אתם מחזיקים בי, התוכלו להמציא לי כשמחת המחניים?' כלומר שהיא מתווכחת עמהם ואומרת להם 'המציאו לי כמו מעמד הר סיני שהיה בו מחנה ישראל ומחנה אלהים זה לעומת זה, ואחזור להשקפתכם'. והוא אמרו על דרך המשל "שובי שובי השולמית, שובי שובי ונחזה בך! מה תחזו בשולמית כמחולת המחניים?" (שיר השירים ז, א) ועניין 'שולמית' - השלמה הנעלה. ו'מחולת המחניים' - שמחת מעמד הר סיני, שהיו בו מחנה ישראל באמרו "ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה" (שמות יט, יז), ומחנה אלהים כמו שבאר ואמר "רקב אלהים רבותים אלפי שגאן" (תהלים סח, יח). והתבונן חכמת המשל וסודותיו, שהוא כפל תיבת 'שובי' ארבע פעמים בפסוק זה, רומז להיותנו נתבעים לצאת מן הדת ולהתאחד עמהם בכל אחת מארבע מלכויות אשר אנו היום באחרונה שבהם, וכבר אים עלינו יתעלה בלשון התורה שהם ימשכנו לסבור דעותיהם, והוא אמרו "ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם וכו'" (דברים ד, כח). אלא שעם כל זה לא יהא כללי בכל העולם, ולא יכרית ה' תורתו ממנו (-מאיתנו) לעולם, הבטיח ואמר "כי לא תישכח מפי זרעו" (דברים לא, כא). ובאר לנו על ידי ישעיהו מבשר האומה, כי האות בינינו לבינו יתעלה והסימן המוכיח שאנו לא נכלה הוא קיום תורת ה' ודבריו בינינו, אמר "ואני זאת בריתי אותם אמר ה' וכו'" (ישעיה נט, כא), וכבר נשתבחה האומה לפני ה' יתעלה על היותה סובלת קושי השמדות ונושאת את יסוריה, אמר "כי עליך הורגנו כל היום, נחשבנו כצאן טבחה" (תהלים מד, כג), ואמרו ז"ל במדרש תזית (-שיר השירים רבה): "כי עליך - זה דורו של שמד". ולכן ישישו הנמצאים בו במה שסובלים מן היסורים ואבדן הרכוש והגלות וקלקול כל מצביהם, כי כל זה תפארת להם לפני ה' יתעלה והישג עצום, וכל אשר יארע להם הוא כקרבן כליל על גבי המזבח, ויאמר להם "מלאו ידכם היום לה', ולתת עליכם היום ברכה" (שמות לב, ט).

הַלְּפֵאָה אֲרֻרַת אִיצוּס תּוֹרָה, כִּכְאוֹת וּפְאִיכוֹת

איגרת תימן ג, עמ' מג-מד :

...תדע כי מקרה זה אינו מיוחד לארצכם, אלא הוא היום בכל ישראל, כלומר הַעֲדָר הַחֲכָמִים וחולשת המדעים, והסיבה האמתית לכך הוא מה שאיים בו עלינו יתעלה על ידי ישעיה: "לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתַר" (כט, יד)...

הקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה, עמ' כ-כא:

...לכן צריך שנקבע בלבנו אמתותם (של דרשות חז"ל שבתלמוד), ונעיין בהם היטב, ואל נמהר להרחיק שום דבר מהם, אלא כל מה שירחק בעינינו משהו מהם נרגיל את עצמנו במדעים עד שנביין כוונתם באותו העניין אם תוכל דעתנו להבינו. לפי שהם (חז"ל) ע"ה, על אף שהיו שוקדים על הלימודים וטובי שכל ומוכשרים ונתחברו לאנשים גדולים ופירשו מתאוות העולם וכל אשר בו, היו מייחסים חסרון לעצמם בהשוואה לקודמיהם, והוא אַמְרָם "לבן של ראשונים כפתחו של אולם, ושל אחרונים אפילו כמחט סדקית אינו" (עירובין נג א). כל שכן אנחנו שעם אבדן המדע והחכמה מאתנו כמו שיעד לנו יתעלה "לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתַר", נתייחדו בכל אחד ממנו (מאיתנו) ארבעה דברים: חולשת שכל, והתגברות התאוות, והעצלות מללמוד, והחריצות לרדיפת ענייני העולם הזה, 'ארבעת שפטי הרעים' (עדה"כ יחזקאל יד, כא), והיאך לא נייחס החסרון לעצמנו בהשוואה אליהם. ובקדעם עניין זה ושפּל דבריהם נקיים מכל סיג, חסו עליהם והזהירו שלא לזלזל בהם ואמרו "כל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת" (בטין נז א), ואין צואה רותחת חמורה מן הסכלות שגרמה לו להלעיג. ולכן לא תמצא לעולם מרחיק דבריהם אלא אדם רודף התאוות, מעדיף החושניות, מי שלא הוּאָר לכו בשום אור בהיר. ובגלל ידיעתם אמתות דבריהם כילו בהם את חייהם וציוו לשקוד עליהם בשעות הלילה ובקצני היום ועשאוהו התכלית, וכך הוא באמת, ואמרו "מיים שחוב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה" (ברכות ח א).

² והמעייין ישים לב שהביאור הנרחב שהביא רבנו בהמשך למשפט זה, שתכלית האדם היא להיותו 'איש חכם וטוב', מוסב לכאורה על זמן החורבן בלבד. אמנם הרב יצחק שילת ניסה לתרץ (בדוחק?) שייתכן שלא היו מילים אלו בגרסת רבנו.

פירוש המשנה, שלהי ההקדמה לסדר טהרות, עמ' כב: ... ואתה יודע כי היום בעוונותינו שרבו, אם חֲנֻרָתְךָ על ראשי ישיבות ישראל, כל שכן בתי כנסיות - תמצא שִׁיקְשָׁה עליהם בעניין זה דבר שנאמרו בו מקראות רבים בתורה, ובמשנה, ומה שהוא יותר ברור ופשוט מזה. ואין להתפלא ממצב כזה בזמן הגלות והעֲדָר עניינים אלה מחמת מינוט העוסקים בהם. וכבר מִצָּאנוּם בזמן המקדש ובמציאות הנביאים, נסתפקו ענייני הטומאה והטהרה ודין השלישי והרביעי אפילו לכהנים המשמשים במקדש, שהם היותר זקוקים מכל אדם לידיעת הלכות טומאה וטהרה.

הלכות תשובה ט, ב:

...ומפני זה התאוו כל ישראל נביאייהם וחכמיהם ימות המלך המשיח, כדי שינוחו ממלכות הרשעה שאינה מִנְחַת להן לישראל לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להן מרגוע וירכו בחכמה, כדי שיזכו לחיי העולם הבא. לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת, שנאמר "כי מלאה הארץ דעה את ה'" (ישעיהו י"א, ט), ונאמר "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו" (ירמיהו לא, ג), ונאמר "והסירותי את לב האבן מבשרכם" (יחזקאל לו, כו), מפני שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חֲכֻמָּה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב ממש רבנו, ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה', ויבואו כל הגויים לְשִׁמְעוּ, שנאמר "והיה באחרית הימים, נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים" (ישעיהו ב, ב).

מורה הנבוכים א, עא:

דע, כי המדעים הרבים שהיו באומתנו באמיתת דברים הללו (סתרי תורה) אבדו במשך הזמן, ובשלטון העמים הסכלים עלינו, ומפני שלא היו אותם הדברים מסורים לכל בני אדם כמו שביארנו, ולא היה הדבר המסור לכל בני אדם אלא מקראות הכתובים בלבד...

מורה הנבוכים ב, יא:

...ואומתנו אומה חכמה שלמה, כמו שפירש יתעלה על ידי האדון (משה רבנו) אשר הביא לשלמותנו ואמר: "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" (דברים ד, ו). אלא שכאשר כילו טובותינו רְשָׁעֵי העמים הסכלים, וְהִשְׁמִידוּ חֲכָמוֹתֵינוּ וסִפְרֵינוּ, וְהִקְבִּידוּ חֲכָמֵינוּ עד שחזרנו להיות סכלים, כמו שיעד לנו בחטאינו ואמר: "וְאֶבְדָּה חֲכֻמַּת חֲכָמֵי, וּבִינַת נְבוֹנֵי תִסְתָּר" (ישעיה כט, יד), ונתערבנו בהם, ועברו אלינו השקפותיהם כמו שעברו אלינו מידותיהם ומעשיהם. וכמו שאמר בדמיון המעשים: "וַיִּתְעַרְבוּ בְּגוֹיִים וַיִּלְמְדוּ מֵעֲשִׂיהֶם" (תהלים קו, לה), כך

אמר במה שעברו אלינו השקפות הסכלים: "וביַלְדֵי נְכָרִים יִשְׁפִּיקוּ" (ישעיה ב, ו), תרגמו יונתן בן עוזיאל ע"ה 'ובנְמוֹסֵי עַמְמָא יִהְיוּ'. וכאשר גִּדְּלוּנוּ עִם הַרְגַל הַשְּׁקוּפוֹת הַסְּכָלִים, באו הדברים האלה הפילוסופיים כאילו הם זָרִים לתורתנו כְּזֵרוֹתָם מִהַשְּׁקוּפוֹת הַסְּכָלִים, ואין הדבר כן.

הלכות קידוש החודש יז, כד:

וטעם כל אֵלוֹ הַחֲשׁוּבוֹת, ומפני מה מוסיפים מניין זה ומפני מה גורעין, והיאך נודע כל דבר ודבר מֵאֵלוֹ הַדְּבָרִים, והרְאָיָה על כל דבר ודבר - היא חכמת התקופות והגימטריות שחיברו בה חכמי יוון ספרים הרבה, והם המצויים עכשיו ביד החכמים. אבל הספרים שחיברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר, לא הגיעו אלינו. ומאחר שכל אֵלוֹ הַדְּבָרִים בְּרָאיוֹת בְּרוּרוֹת הֵם שאין בהם דופי, ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם - אין חוששין למחַבְּר, בין שחיברו אותם נביאים בין שחיברו אותם גויים. שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמתתו בראיות שאין בהם דופי - אין סומכין על זה האיש שֶׁאֶמְרוּ, או שלימדו, אלא על הרְאָיָה שנתגלתה, והטעם שנוֹדָע.

שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סי' לה:

שאלה. ילמדנו רבנו, מה פירוש מה שנאמר על אדוֹנָנוּ שלמה "וידבר שלושת אלפים משל, ויהי שירו חמישה ואלף" (מלכים א ה, יב) - האם המשלים והשיר האלה עדיין נמצאים באומה או אָבְדוּ. יורנו אדוֹנָנוּ ושכרו כפול. תשובה. לפי עניינת דעתי, אין אלה ספריו עליו השלום הנמצאים, כי מאמריו ע"ה החכמיים אין כולם נמצאים אצלנו, כדברו על הצמחים והחיות אשר פירש הכתוב שהוא דיבר עליהם כמו שאמר "וידבר על העצים וכו'" (שם יג). אין בידינו שום דבר מהם, ואפשר שהם אבדו מן האומה בגלות. וכתב אברהם ביר' משה צצ"ל.

הַלְלוֹת מְסִיבָה עַל אוֹכַן לַיַּמּוֹד הַתּוֹרָה וְעַל אוֹכוֹת הַשֵּׁט

יְדִיצַת ה'

מורה הנבוכים ג, ו:

דע, כי העניין הזה הנעלה והחשוב אשר בא יחזקאל ע"ה להודיענו אותו מתיאור המרכבה בהתעוררות הנבואית אשר עזרתו להודיענו אותו, הוא העניין עצמו אשר הודיענו אותו ישעיה ע"ה באופן כללי שאינו צריך לפירוט הזה, והוא אָמְרוּ: "ואראה את ה' יושב על כיסא רם ונשא ושוליו מלאים את ההיכל, שרפים עומדים וגו'" (ישעיה ו, א-ב). כבר בָּאָרוּ לָנוּ חֲכָמִים כָּל זֶה, וְהָעִירוּנוּ

על עניין זה ואמרו, כי ההשגה אשר השיג יחזקאל היא עצמה ההשגה אשר השיג ישעיה, והמשילו על כך משל לשני בני אדם שראו את המלך בהיותו במרכבתו, אחד מהם מבני העיר והאחד מבני הכפר. זה שמבני העיר, בידעו כי בני העיר יודעים את תכונת מרכבת המלך, לא תיאר תכונת רכיבתו, אלא אמר 'ראיתי את המלך' בלבד.

והשני, מפני שהוא רוצה לתאר לבני הכפר שאין להם ידיעה במאומה מתכונת זה, פירט להם היאך תכונת רכיבתו ותיאור צבאותיו ושמישו והמוציאים לפועל את פקודותיו.

ויש בכלל הערה זו תועליות גדולות מאוד, והוא אמרם בחגיגה (יג ב): "כל מה שראה יחזקאל ראה ישעיה, ישעיה דומה לבן כרך שראה את המלך, יחזקאל דומה לבן כפר שראה את המלך". ולשון זה אפשר לבאר כוונת אמרו כפי שאמרתי תחילה, שישעיה לא היו בני דורו זקוקים לבאר להם אותו הפירוט, אלא הספיק להם אמרו "ואראה את ה' וגו'", ובני הגולה היו זקוקים לפירוט זה.

ואפשר שהיה סבור אומר דבר זה כי ישעיה יותר שלם מיחזקאל, ושהשגה זו אשר הופתע בה יחזקאל ונבהל, הייתה אצל ישעיה ידועה ידיעה שאין צורך להודיע אותה כדבר מופלא, מפני שהיא דבר ידוע אצל השלמים.

איגרת תימן ג עמ' מז:

...ולא הִבְיָאֵנוּ לְכָל זֶה (מארי: שאנו מאמינים לכל שטות קלה או גסה. [בהקשר לנביאי שקר וחישובי קץ]) כי אם תוקף הגלות עלינו, והטובע נחלה בכל חָבֵל.

תוספת למצינונים: ייתכן שהגלות נזכרת לאופן אחר וואו תחומים אחרים de השטת מצינים

מורה הנבוכים ג, ז:

מכלל מה שראוי לחקור עליו, ציון השגת המרכבה בשנה והחודש והיום וציון המקום (י'יהי בשלישים שנה ברכיבי בתמשה לחדש, וצני בתוף הגולה על נהר פָּר - נפתחו השמים ונראה מראות אלהים". יחזקאל א, א), והנה זה ממה שראוי לחפש לו עניין, ואין לחשוב שהוא דבר שאין בו עניין.

וממה שראוי להתבונן בו והוא מפתח לפל, אמרו 'נפתחו השמים', ודבר זה רב בדברי הנביאים, כלומר: להזכיר השאלת הפתיחה, וגם פתיחת השערים, "פתחו שערים", "ודלתי שמים פתח", "ושאו פתחי עולם", "פתחו לי שערי צדק", ורבים כאלה.

(-ויעוין שם הערות מארי ומקבילותיו, והקשר עם סוף הפרק הקודם, שצוטט לעיל בסמוך)

הצלות אורחא לריבוי דצרות והסקפות (-בתאוריית ואמצעה) בציוני הק"ץ

איגרת תימן ד, עמ' נה:

ואלה הם הדברים אשר כבר קדם יעוד הנביאים בהם, והודיעונו במה שסיפרתי לכם, שכאשר יקרבו ימות המשיח האמתי - ירבו הטוענים והמדמנים, ולא יתקיימו דבריהם, ויאבדו הם ויאבדו עמהם רבים. ולפי שידע שלמה ע"ה ברוח הקודש שהאומה הזו כאשר תילכד בגלות תיזום להתעורר שלא בזמן הראוי, ויאבדו בכך וישיגום הצרות - הזהיר מכך...

(וראה עוד להלן בענייני האיסור לחשב הקץ, בציטוט מאיגרת תימן ג, עמ' מ-מב).

הצלות אינה מאפשרת נבואה מאת ה' לאדם

מורה הנבוכים ב, לב:

וההשקפה השלישית (-על הנבואה), והיא השקפת תורתנו ויסוד שיטתנו, והיא בעצם דומה להשקפה הפילוסופית הזו (-ההשקפה השנייה, שנאמרה לפניך), זולתי בדבר אחד, והוא שאנו סוברים כי הראוי לנבואה המתכוונן לה אפשר שלא יתנבא וזה ברצון אלוהי, וזה לדעתי כעין כל הניסים ונוהג כמנהגם, והרי הדבר הטבעי שכל מי שראוי כפי טבעו והוכשר כפי חינוכו ולימודו יתנבא, והמנוע מכך הרי הוא כמי שנמנעה תנועת ידו כירבעם, או נמנע מלראות כחיל מלך ארם כאשר ביקשו אלישע.

אבל היות היסוד אצלנו ההתכוונות והשלמות במידותיות ובהגיוניות בהכרח, הוא אָמָרָם: "אין הנבואה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר" (שבת צב א), וכבר ביארנו את זה בפירוש המשנה ובחיבור הגדול, והודענו כי 'בני הנביאים' עוסקים תמיד בהתכוונות.

אבל מה שהמתכוונן אפשר שימנע מלהנבא נלמד זה ממעשה ברוך בן גריה, לפי שהוא תלמיד ירמיה, והכשירו ולימדו וקיינו, והייתה חֶשֶקת נפשו להינבא, ונמנע, כמו שאמר "יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי" (ירמיה מה, ג), ונאמר לו על ידי ירמיה "כה תאמר אליו, כה אמר ה' וגו' ואתה תבקש לך גדולות, אל תבקש" (שם ד-ה). וכבר היה אפשר לומר כי זה בפירוש שהנבואה ביחס לברוך 'גדולות', וכך אפשר לומר באָמָרו "גם נביאִיָה לא מצאו חזון מה"

(איכה ב, ט), מחמת היותם בגלות, כמו שנבאר (-להלן פרק לו).

אבל מצאנו לשונות רבים, מהם פסוקי מקרא ומהם דברי חכמים, כולם הולכים לפי היסוד הזה, והוא שה' מנבא מי שירצה ומתי שירצה, ודווקא לשלם החסיד בתכלית, אבל הסכלים מן ההמון לא יתכן זה אצלנו, כלומר

שיתנבא אחד מהם, אלא כאפשרות שיתנבא חמור או צפרדע. זהו היסוד אצלנו שהכרחית על כל פנים ההכשרה וההשתלמות, ואז תהיה האפשרות שבה תלויה גזרת ה'.

מורה הנבוכים ב, לו:

דע, כי אמתת הנבואה ומהותה הוא שפע השופע מאת ה' יתהדר ויתרום באמצעות השכל הפועל על הכוח ההגיוני תחילה, ואחר כך על הכוח המדמה, וזוהי רום מעלות האדם ותכלית השלמות שאפשר שתימצא למינו, ומצב זה הוא תכלית שלמות הכוח המדמה.

וזה דבר שאינו אפשרי בכל אדם בהחלט, ואינו דבר שמגיעים אליו בשלמות במדעים העיוניים והגיונות המידות, ואפילו יהיו כולם בתכלית הכושר וההגיונות האפשריים - בלי שתצטרף לכך שלמות הכוח המדמה בעיקר היצירה בתכלית האפשרית, וכבר ידעת כי שלמות הכוחות הגופניים הללו, אשר מפללן הכוח המדמה, נספח הוא לטוב המזג שיהיה לאותו האיבר הנושא אותו הכוח, ולטוב השיעור שיהיה לו, ולזון החומר שיהיה לו, וזה דבר שאי אפשר למלא העדרו או להשלים חסרונו בהנהגה בשום אופן. כי האבר אשר מזגו רע בעיקר היצירה (-פגם מולד), הרי תכלית ההנהגה המאוזנת לו - לקיימו בבריאות מסוימת, לא שתחזיקהו למצב הנעלה שבתכונותיו.

אבל אם היה פגעו מחמת שעורו או מקומו, או עצמו, כלומר עצם החומר אשר נתהוו ממנו - הנה זה ממה שאין עצה נגדו, ואתה יודע את כל זה ולכן אין תועלת להאריך בביאורו...

וכבר ידעת כי כל כוח גופני שהוא נלאה ונחלש ומתרופף לעתים, ומבריא בעתים אחרים, והכוח הזה המדמה כוח גופני הוא בלי ספק, ולפיכך תמצא שהנביאים שבתה נבואתם בזמן האבל או הכעס וכיוצא בהם. כבר ידעת אמרם "אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות" (שבת ל ב), ושיעקב אבינו לא בא לו חזון כל ימי אבלו מחמת טרדת כוחו המדמה בהעלמות יוסף, ושמש עליו השלום לא בא לו חזון כפי שהיה בא לו מלפני כן, מאחר מאורע המרגלים עד פלות דור המדבר בכללותם, לפי שהיה חמור בעיניו עניינם מחמת רוב תנאותיהם. ואף על פי שהוא עליו השלום לא היה לכוח המדמה קשר בנבואתו, אלא שפע השכל עליו בלי אמצעיתו כפי שהזכרנו כמה פעמים שלא נתנבא במשל כשאר הנביאים, ויתבאר זה, ואין זה מטרת הפרק.

וכן תמצא גם שמקצת הנביאים נתנבאו זמן מסוים ואחר כך נסתלקה מהם הנבואה, ולא היה הדבר תמידי מחמת מקרה שאירע. וזוהי הסיבה העצמית הקרובה לסילוק הנבואה בזמן הגלות בלי ספק - איזו עצלות או עצבות יהיו

לאדם באיזה מצב שיהיה, יותר מִהְיוֹתוֹ עבד נשֶׁלֵט ומשועבד לְכַסִּילִים הרשעים, אשר כָּלֵלוּ הֶעֱדָר הַהִיגִיוֹן הָאִמְתִּי וְכִלְלוֹת הַתְּאוּוֹת הַבְּהִמִיּוֹת "וְאִין לְאֵל יִדְרִךְ" (דברים כח, לב), ובכך יוֹעֲדֵנו, והוא אשר רצה באָמְרוֹ "יִשׁוּטְטוּ לְבַקֵּשׁ אֶת דְּבַר ה' וְלֹא יִמְצְאוּ" (עמוס ח, יב), ואמר "מִלִּפְנֵי וּשְׁרִיָּה בְּגוֹיִים - אִין תּוֹרָה, גַּם נְבִיאָיָה לֹא מְצָאוּ חֲזוֹן מֵה'" (איכה ב, ט), וזה נכון וסיבתו ברורה, כי הכלי כבר כָּטֵל.

והוא גם הסיבה בשיבת הנבואה לנו כפי שהייתה לימות המשיח מהרה יִגְלָה כמו שהובטח.

הַלְלוֹת בּוֹרֵאת אֶת הַרְשָׁעִים אֶתוֹק עִם יִשְׂרָאֵל [החולצה]

הלכות איסורי ביאה כא, יג:

...וכן אמרו חכמים שכל אישה חצופה שהיא תובעת תשמיש בפייה, או המפתה אישה לשם נישואין, או המתכוון לבוא על רחל אשתו ובא על לאה אשתו, ומי שלא שָׁהַת אַחֵר בעלה שלושה חודשים והרי הבן ספק, כל אֵלוֹ - הבנים הילודים מהם הם המורדים והפושעים שיסורי הגלות בוררין אותן.

איגרת תימן א, עמ' כז:

"...ולכן הישענו אחינו על המקראות הללו אשר דבריהם אמת, ואל יבְהִלֹּכֶם תכיפות השמדות ותקיפות הידיים עלינו וחולשת דְּבַרְתָּנוּ, לפי שכל זה ניסיון וזיקוק, כדי שלא יחזיק בדת ולא יִשָּׂאֵר בו כי אם החסידים היראים מזרע יעקב, הזרע הטהור הנקי, אשר עליהם נאמר "ובשרידים אשר ה' קָרָא" (יואל ג, ה).

הַדְּרָכִים לְסִיּוּם הַגְּלוּת וְהַחֲוָרְבָן - בִּידֵי אָדָם וּבִידֵי שָׁמַיִם

סִיּוּם הַגְּלוּת תַּלְוֵי פְתִיקוֹן הַדְּפָרִים עֲרַמוּ הַלְלוֹת

הלכות תשובה פרק ז:

כל הנביאים כולן ציוו על התשובה, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה. וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין, שנאמר: "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה אשר נתתי לפניך - והשבות אל לבבך... ושבת עד ה' אלהיך... ושב ה' אלהיך את שבותך..." (דברים ל, א-ג).

גדולה תשובה שמקרכת את האדם לשכינה, שנאמר "שובה ישראל עד ה' אלוהיך" (הושע יד, ב), ונאמר "שובו עֲדֵי נְאוֹם ה'" (יואל ב, יב. וראה עמוס פרק ד). ונאמר

"אם תשוב ישראל, נאום ה', אֵלֵי תשוב" (ירמיהו ד, א), כלומר אם תחזור בתשובה, כי תדבק.

התשובה מקרבת את הרחוקים: אמש היה זה שְנוּי לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועֵבָה - והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידיד. וכן אתה מוצא שבלשון שהקדוש ברוך הוא מרחק את החטאים - בה מקרב את השבים, בין יחיד בין רבים: שנאמר "והיה במקום אשר יאמר להם 'לא עמי אתם', יאמר להם 'בני אֵל חיי' (הושע ב, א), ונאמר ביִכְנִיָה בְרַשְׁעֲתוֹ "כְּתַבְתוּ אֶת הָאִישׁ הַזֶּה עֲרִירִי... (ירמיהו כב, ל), "אם יהיה פְּנִיָהוּ בֶן יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה חוֹתֵם עַל יַד יְמִינִי" (ירמיהו כב, כד). וְכִיּוֹן שֶׁשָׁב בְּגִלּוֹתוֹ, נֹאמֵר בְּזִרְבּוּבָל בְּנוֹ: "בְּיוֹם הַהוּא... אֶקְרָךְ זִרְבּוּבָל בֶּן שְׂאֵלִתְיָאֵל עַבְדִּי, נֹאום ה', וְשִׁמְתִּיךָ כְּחוֹתֵם" (חגי ב, כג).

פירוש המשנה סנהדרין י, א (הקדמה לפרק חלק):

כבר ביאר הנביא שהעולם הבא אינו נישג בחושים הגופניים, והוא אמרו "עין לא ראתה, אלהים, זולתך, יַעֲשֶׂה לְמַחְפָּה לּוֹ" (ישעיה סד, ג), ואמרו בפירוש דבר זה: "כל הנביאים כולם לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל העולם הבא - עין לא ראתה אלהים זולתך" (סנהדרין צט א). אבל ההבטחות והפכך האמורים בתורה, עניינם כמו שאבאר לך, וכך הוא: שהוא אוֹמֵר לך אם תקיים את המצוות הללו אעֲזָרְךָ על קיומן והשלמות בהן, ואסִלֵּךְ מְעַלִּיךְ כֹּל הַמַּעֲצוּרִים לְפִי שְׂאֵי אֲפֹשֶׁר לְאָדָם לְעַבְדוֹ [את ה'] לא חוֹלָה ולא רַעֵב ולא צָמָא ולא בְּמַצַּב שֶׁל מַלְחָמָה, וְלִכֵּן הַבְּטִיחַ בְּהַסְרַת כֹּל אֱלֹהִים וְשִׁיחֵי בְרִיאִים וְשִׁלּוּיִם כְּדֵי שֶׁתִּשְׁלַם לָהֶם הַיְדִיעָה וְיִזְכּוּ לַחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. נִמְצָא שְׂאֵין תְּכִלִּית הַתּוֹרָה שֶׁתִּדְשֵׁן הָאֲדָמָה וְיֵאָרִיכוּ יָמִים וְיִבְרִיאוּ הַגּוֹפּוֹת, אֲלֵא יַעֲזְרוּ עַל קִיּוּמָהּ בְּכֹל הַדְּבָרִים הַלְלוּ. וְכֵן אִם עֲבָרוּ (-עַל הַמַּצְוּוֹת), יִהְיֶה עֲנָשׁ שִׁיבּוֹאוּ עֲלֵיהֶם כֹּל אוֹתֵם הַמַּעֲצוּרִים עַד שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְעַשׂוֹת טוֹב, וְכִמוֹ שֶׁאָמַר "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵב וְכוּ'" (דברים כח, מז). וכאשר תתבונן התבוננות נפלאה זו, תמצא שהוא כאילו אמר: אִם עֲשִׂיתָ מְקַצַּת אֵלּוֹ הַמַּצְוּוֹת בְּאֵהָבָה וְחָרִיצוֹת - אֲעֲזָרְךָ עַל כּוֹלֵם בְּהִסְרִי מְעַלִּיךְ כֹּל הָעוֹצְרִים וְהַמַּעֲכָבִים. ואם הזנחת מהם מְקַצַּת, מתוך זלזול, אביא עליך מעכבים שיִעֲכֹבְךָ מְכוֹלֵם עַד שֶׁלֹּא תִשָּׂג שְׁלֵמוֹת וְלֹא קִיּוּם, וְזוֹה עֲנִין אֲמַרְם עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוּם: "שָׂכַר מִצְוָה - מִצְוָה, וְשָׂכַר עֲבָרָה - עֲבָרָה".

התנהגות הדתית הראויה פנאן פנאן

איגרת השמד ד, עמ' קיט-קכ:

והעצה שאני יועץ לעצמי, והדעה שאני רוצה בה לי ולידידי ולכל המבקש ממני עצה, שיצא מאלה המקומות וילך למקום שהוא יכול להעמיד דתו ולקיים תורתו בלא אונס ובלא פחד, ויעזוב ביתו ובניו וכל אשר לו, כי דת ה' שהנחיל אותנו יותר גדולה, וחיובה קודם על כל הדברים המקריים הבזויים בעיני המשכילים - שהם אינם עומדים, ויראת ה' היא שעומדת. ולא עוד, אלא אפילו היו שתי ערים מישראל, אחת מהן יותר טובה במעשיה ובמנהגותיה ויותר מדקדקת ונכנעת למצוות מן האחרת - חייב ירא ה' לצאת מאותה שמעשיה אינם כל כך נכונים, לאותה העיר הטובה. וכבר הזהירונו רבותינו ז"ל שלא ידור אדם בעיר שאין בה עשרה צדיקים, ולמדו לזה מסדום, דכתיב "אולי ימצאון שם עשרה, ויאמר לא אשחית בעבור העשרה" (בראשית יח, יב). וכל זה כשהיו שתי עיירות מישראל, אבל אם היה המקום גויים, על אחת כמה וכמה שישראל הנמצא שם חייב לצאת מאותו המקום וללכת למקום טוב, וישתדל לעשות כן ואף על פי שמביא עצמו בסכנה, עד שינצל מן המקום הרע שאינו יכול להעמיד בו דתו כראוי, וילך עד שיגיע למקום טוב. וכבר נתפרש על ידי הנביאים שכל הדר בין הכופרים, שהוא כמותם, שכן אמר דוד המלך ע"ה: "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים" (שמואל א כו, יט), הרי שקל דירתו בין הגויים כאלו עובד אלהים אחרים. וכן חייבו החסידים ויראי ה' שימאסו הרע ועושיו, וידבקו בטוב ובעושיו, וכן אמר דוד ע"ה: "הלוא משנאך ה' אשנא ובמתקוממך אתקוטט" (תהלים קלט, כא), ואמר עוד: "תבר אני לכל אשר יראוך ולשומרי פקודיך" (תהלים קיט, סג). וכן מצינו באברהם אבינו שמאס משפחתו ומקומו וברח לנפשו להינצל מדעות הכופרים.

וכל זה אם לא יכפו אותו הכופרים לעשות מעשיהם, שצריך האדם לצאת מביניהם, אבל כשכופין אותו לעבור על אחת מן המצוות - אסור לעמוד באותו המקום, אלא יצא ויניח כל אשר לו, וילך ביום ובלילה עד שימצא מקום שהוא יכול להעמיד בו דתו, והעולם גדול ורחב. והתנצלות מי שטוען בעניין ביתו ובניו, אינה טענה לפי האמת: "אח לא פדה יפדה איש, לא יתן לאלהים כפרו" (תהלים מט, ח), ואין ראוי לדעתי לטעון טענה זו כדי לפרוק מעל עצמו ולא יגלה למקום ראוי. ולא יעמוד בשום פנים במקום השמד, וכל העומד שם הרי זה עובר, ומחלל שם שמים, והוא קרוב למזיד. אבל אותם שמשלים עצמם ואומרים שיעמדו במקומם עד שיבוא המלך המשיח לארץ המערב ואז יצאו וילכו לירושלים - איני יודע איך יבטל מהם השמד הזה, אלא עוברים הם

ומחטיאים זולתם, ועל כיוצא בהם אמר הנביא [יִרְפָּא] ואת שְׁכָר בת עמי על נְקֵלָה, לאמר שלום שלום, וְאֵין שלום" (ירמיה ח, יא), כי אין זמן לביאת המשיח כדי שיתלו בו ויאמרו עליו הוא קרוב או רחוק. וחיוב המצוות אינו תלוי בביאת המשיח, אלא אנחנו מחוייבים להתעסק בתורה ובמצוות ונשתדל לעשותו בשלמות. ואחר שנעשה מה שאנחנו מחוייבים - אם יִזְכְּנו ה' או בנינו או בני בנינו לראות המשיח, הרי זה טוב יותר, ואם לאו לא הפסדנו כלום, אלא הרווחנו בעשייתנו מה שאנחנו מחוייבים. אבל שיעמוד אדם במקומות שיראה כי התורה תפסוק, והמין יכלה בעבור השנים, והוא אינו יכול להעמיד דתו, ויאמר 'אֶשְׂאָר אני עד שיבוא המשיח ואצא מן המצב הזה שאני בו' - אין זה כי אם רוע לב ואיבוד גדול, וביטול הדת והדעת. זוהי דעתי, וה' יודע האמת.

...חייב הוא כל מי שאינו יכול לצאת (-ממקומות השמד) מפני משאלות לבו (-רכושו ומשפחתו), וסיבות סכנת (הפלגת) הימים, ועמד באותם המקומות, חייב לראות את עצמו מחלל שם שמים לא ברצון ממש, אלא קרוב הוא להיות ברצון, ושהוא נזוף מלפני המקום, נענש על רוע מעשיו. ועם זה יהיה בדעתו אם עשה מצוה מן המצוות שהקב"ה מכפיל שכרו עליהם, שהוא לא עשה אלא לשמים בלבד, ואינו מבקשו כדי להתגדל ושיראה שהוא עושה מצוה, ואינו דומה שכר מי שעושה מצוה בלא פחד לשכר מי שעושה אותה והוא יודע שאם ידעו בו יאבד עצמו וכל אשר לו, ועל כיוצא בזמן הזה אמר ה' "כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ד, ט). ואף על פי כן לא יפנה אדם ממחשבתו (-לברוח) עד שהוא יוצא מאותן הגלילות שקצף עליהן ה', וישתדל בכך בכל יכלתו. וכן אין ראוי להרחיק מחללי שבתות ולמאוס אותם, אלא לקרבם ולזרזם לעשיית המצוות. וכבר פירשו רבותינו ז"ל שהפושע אם פשע ברצונו, כשיבוא לבית הכנסת להתפלל מקבלים אותו, ואין נוהגים בו מנהג בזיון, וסמכו על זה מדברי שלמה שאמר "לא יבוזו לגנב כי יגנוב, למלא נפשו כי ירעב" (משלי ו, י) - אל יבוזו לפושעי ישראל שהם באים בַּסֶּתֶר לגנוב מצוות.

אין לנסות להשיא אתי יהיה קץ העולות אמר (ביאת המשיח')

איגרת תימן ג, עמ' מ-מב:

...מה שהזכרת מעניין הקצין ודברי רבנו סעדיה זצ"ל בהם. הרי ראשית מה שאתה צריך לדעת, כי הקץ בדיוק לא יוכל שום אדם לדעת אותו לעולם, כמו שבאר דניאל ואמר כי "סתומים וחתומים הדברים" (יב, ט). אבל ריבוי התעסקות מקצת החכמים בכך ומה שהם מַדְמִים שהשיגוהו, כבר קִדְמָה לנו ההערה על

כך, והוא אמרו "ישוטטו רבים ותַרְבֶּה הַדְּעַת" (שם ד), כלומר ריבוי ההשקפות. וכבר בַּאֵר ה' על ידי נביאיו כי אנשים רבים יִחְשְׁבוּ קִצִּין לְמִשִּׁיחַ, ויִכְזִיבוּ וְלֹא יִתְקַיְּמוּ. והזהיר מִלְפַקֶּק על ידי כך ואמר, אַל יִטְעַכֶּם כִּיזִיב חֶשְׁבוֹנְכֶם, אֲלֵא כֹל מֵה שְׂיוֹסִיף לְהַתְמַהֵמֶה הוֹסִיפוּ בּוֹ תִקְוָה, וְהוּא אָמְרוּ "וַיִּפְתַּח לִקְצֵן וְלֹא יִכְזִיב, אִם יִתְמַהֵמֶה חֲפָה לוֹ, כִּי בֹא יִבּוֹא וְלֹא יֵאָחֵר" (חבקוק ב, ג).

ודע כי אפילו הקץ אשר בַּאֵר ה' זמנו כלומר גלות מצרים והוא אמרו "וְעַבְדוֹם וְעָנּוּ אוֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית טו, יג), לא נודעה אמתתו ואירע בו קושי: אנשים חֶשְׁבוּ אִז שֶׁהֵם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה מֵעַת שִׁירַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם, וְאֲנָשִׁים חֶשְׁבוּ שֶׁהֵם מִתְחִילַת הַשְּׁעָבוֹד שֶׁהִיא שְׁנַת שִׁבְעִים אַחֵר שִׁירַד יַעֲקֹב לְמִצְרַיִם, וְאֲנָשִׁים חֶשְׁבוּ שֶׁהוּא מַעַת שֶׁהִיָּה הַדִּיבּוֹר הַזֶּה וְהוּא מַעֲמַד בֵּין הַבְּתָרִים, וְכֹאֲשֶׁר שָׁלְמוּ אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְמַעֲמַד בֵּין הַבְּתָרִים יֵצְאוּ מִמִּצְרַיִם מִקְצַת יִשְׂרָאֵל שְׁלוֹשִׁים שָׁנָה לְפָנָי שַׁעֲמַד מִשָּׁה, וְחֶשְׁבוּ שֶׁכִּבְר שְׁלֵמָה הַגְּלוּת, וְנִשְׁמְדוּ וְהִרְגוּם הַמִּצְרַיִם, וְנִתְחַזַּק שְׁעָבוֹדָם. כִּי הוֹדִיעוּנו חֲכָמִים ז"ל הַיּוֹדְעִים אֶת דְּבָרֵי יָמֵי הָאוֹמָה, וְעַל אוֹתָם שְׁדִימוּ אֶת הַגְּאוּלָּה וְנִפְלוּ אִמֵּר דוֹד ע"ה "בְּנֵי אִפְרַיִם נוֹשְׁקֵי רוּמֵי קִשְׁתֵּי הֶפְכוּ בְיוֹם קָרָב" (תהלים עח, ט). וְהִקְצֵן הָאֲמַתִּי הִיָּה אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה מַעַת שְׁנוּלַד יִצְחָק שֶׁהוּא זָרַע אַבְרָהָם בְּאֲמָרוֹ יִתְעַלָּה "כִּי בִיִּצְחָק יִקְרָא לְךָ זָרַע" (בראשית כא, יב), וְאִמֵּר יִתְעַלָּה "כִּי גַר יִהְיֶה זָרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוֹם וְעָנּוּ אוֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה", וּבִתְוֹךְ הַגְּרוּת יִמְשְׁלוּ עֲלֵיהֶם וַיִּשְׁעַבְדוּם וַיַּעֲנִינּוּ, כִּי הוּא פִירוּשׁ הַפְּסוּק. וְהִנֵּה הָאֲרַבַּע מֵאוֹת שָׁנָה לְגִירוּת, לֹא לְעַבְדוּת, וְלֹא נִתְבָּאֵר זֶה עַד אֲשֶׁר שָׁלַח אֶת הַנְּבִיא הַגְּדוּל, וְנִמְצָא מְיוֹם שְׁנוּלַד יִצְחָק עַד אֲשֶׁר יִצְאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה בְּדִיּוֹק.

וְאִם הִיָּה כִּי בִקֵּץ אֲשֶׁר נִתְבָּאֵר זְמַנּוֹ, כֹּל שֶׁכֵּן בִּקֵּץ הַזֶּה הָאֲרוּךְ אֲשֶׁר חִרִיד אֶת הַנְּבִיאִים וְהַפְּחִידֵם אָרְפוּ וְהִמְשִׁיכוּ, עַד שֶׁאִמֵּר הַנְּבִיא עַל דֶּרֶךְ הַשְּׁאֵלָה: "הַלְעוֹלָם תִּאָּנֶּן בְּנוֹ, תִּמְשׁוּךְ אִפְּךָ לְדוֹר וָדוֹר?" (תהלים פה, ו) וְאִמֵּר גַּם יִשְׁעִיהוּ בְּתַאֲרוֹ אֲרוּךְ הַגְּלוּת הַזֶּה: "וְאִסְפוּ אִסְפָּה אִסְפִּיר עַל בּוֹר וְסָגְרוּ עַל מִסְגֵּר, וְיִמְרוּב יָמִים יִפְקְדוּ" (ישעיה כד, כב). וְכֹכֵר בִּיאֵר לָנוּ דְנִיָּאֵל עוֹצֵם עוֹמֵק הַקֵּץ הַזֶּה וְהַעֲלָמוֹ. וְלִפְיֶכֶּה הַזֶּה הִירוּ חֲכָמִים ז"ל מִלְחָשָׁב אֶת הַקְּצִים וּמִלְקָבוֹעַ אֶת הַקֵּץ לְבִיאַת הַמִּשִּׁיחַ, מִפְּנֵי שֶׁהֵם מְכַשִּׁילִים אֶת הַהִמוּנִים וּמְטַעִים אוֹתָם כֹּאֲשֶׁר מְגִיעַ אוֹתוֹ הַזְמַן וְלֹא בֹא, וְהוּא אָמַר: "תְּפוּחַ דַּעַתָּן שֶׁל מַחְשְׁבֵי קְצִים" (סנהדרין צד ב), מִפְּנֵי שֶׁהֵם מְכַשִּׁילִים לְבִנֵי אָדָם, וְלִפְיֶכֶּה קְלָלוֹם שִׁיכְזִיב ה' אֶת הַבִּירוּר שֶׁלָּהֶם וַיִּקְלַקֵּל מוֹעֲצוֹתֵיהֶם.

וְאִנּוּ נִמְצָא הַתְּנַצְלוּת לְרַבְּנוּ סַעֲדִיָּה זצ"ל וְנֹאמַר, כִּי אֲשֶׁר הִבְיָאוּ לִידֵי כִּי עַל אֶף יִדְעִתוּ שֶׁהַתּוֹרָה הַזֶּהִירָה עַל כֵּךְ, מִפְּנֵי שֶׁאֲנָשֵׁי דוֹרוֹ רָבּוּ בֵּהֶם הַהִשְׁקָפוֹת וְהַקְּלוּלִים, וְעוֹלוּהָ הִיָּתָה לְאִבְדַּת דַּת ה', אֲלֵמִלֵּי הוּא ז"ל, לְפִי שֶׁכִּבְר גִּילָה

ממנה מה שנעלם, וחיזק בה מה שנחלש, והפיצו ופרסמו וערכו בלשונו ובעטו, וראה בכלל יזמותיו, ללפד המון העם בחשבון הקצים כדי לאמץ תקוותם לאמת, והוא ז"ל כל מעשיו לשם שמים, ואין להקשות על הכזבת הקצים שעשה, כי סוד העניין הוא מה שתארת לי כמס.

איגרת תימן ג עמ' מו-מז:

והנה מכל מה שהקדמתי לך יתבאר לך, שאין עניין המשיח תלוי במשפטי הכוכבים בשום פנים ואופן. וכבר עמד אחד מן הפקחים שפגנו בספרד וקבע קץ בדרך משפטי הכוכבים וקבע שהמשיח יתגלה בשנה פלונית, ולא היה אף אחד מחכמינו וחסידינו שלא ילול בהשקפתו והקשה עליו במה שעשה וגער בו גערה חמורה. והמציאות עשתה בו יותר קשה וחמור ממה שעשינו אנחנו, כי בזמן אשר אמר שיתגלה המשיח - יצא המורד בנפת המערב וגזר שיקד אשר הגיע אליכם. וזהו שיא פושט אנשי הדרך הזו. ולא הביא אותנו לכל זה (מארי: שאנו מאמינים לכל שטות קלה או גסה) כי אם תוקף הגלות עלינו. והטובע נתלה בכל חבל.

הלכות נזירות ד, י-יא:

מי שאמר 'הריני נזיר יום אחד לפני מיתתי' - הרי זה אסור לשתות בייין ולהיטמא למתים ולגלח, לעולם. האומר 'הריני נזיר ביום שכן דוד בא בו' - אם בחול נדר, הרי זה אסור לעולם. ואם בשבת או ביום טוב נדר, אותה שבת או אותו יום טוב מותר, מכאן ואילך אסור לעולם - שהדבר ספק אם יבוא בשבת ויום טוב או לא יבוא, והואיל והוא ספק, ביום שנדר לא חלה עליו נזירות, שספק נזירות להקל. מכאן ואילך חלה עליו נזירות, ושבת הבאה שהיא ספק אינה מפקעת נזירות שחלה עליו.

**נראה שאין איסור לנסות להשיג אתי יתחילו להיות פסימי
המקדימים לפיאת הנשיח**

איגרת תימן ג עמ' מח-מט:

אבל דיוק הזמן כפי אמתתו לא ינדע. אלא שיש בידינו מסורת מופלאה קיבלתייה מאבי מסבי מאביו מסבו זצ"ל, וכך מראשית גלותנו מירושלים כמו שהעיד הנביא ואמר "וגלות ירושלים אשר בספרד" (עובדיה א, כ), והיא שיש בפסוקי נבואת בלעם פסוק שבו הרמז לחזרת הנבואה לישראל אחרי הפסקה. לפי שכבר נאמרו בתורה פסוקים ואף על פי שהכוונה בהם עניין מסויים יש בהם רמז לענין אחר, כעין דבר יעקב לבניו "רדו שמה" (בראשית מב, ב), לפי שאנו ישבנו במצרים מנין רד"ו - מאתיים ועשר שנים. וכך דבר משה רבנו "כי תוליד

בנים ובני בנים ונושנתם בארץ" (דברים ד, כה), נשארנו בארץ ישראל מיום שנכנסנו אליה עד גלות המלך יהויכין מניין 'נשנתם', והם שמונה מאות וארבעים שנה וכיוצא בזה רבים. ועל דרך הערה זו קיבלנו, כי אמרו כלומר בלעם "כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל" (במדבר כג, כג) יש בו סוד, שמאותו הזמן יש למנות כמו מששת ימי בראשית עד אותו הזמן, ותחזור הנבואה לישראל ויאמרו להם הנביאים מה פעל אל. ודיבור זה היה בשנת שלושים ושמונת לצאתם ממצרים, נמצא מתחילת התאריך עד אותו היום אלפיים וארבע מאות ושמונים וחמש שנים, כי הסימן ב'ת'מ'ח' גאולים, ולפי סברה זו וביאור זה תחזור הנבואה לישראל בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושבעים שנה ליצירה. ואין ספק כי חזרת הנבואה ממה שיקדם למשיח, באמרו "והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר וניבאו בניכם ובנותיכם" (יואל ג, א). וזה הקץ היותר נכון שנאמר לנו. ואמרנו שהוא נכון אחר שהזוהרנו ממנו ואמרנו שתישמרו בו מלפרסמו כדי שלא ייראה מאוחר בעיני בני אדם. והנה הודענוכם אותו וה' יודע את האמת.

רבי אברהם בן הרמב"ם, שו"ת סי' צד:

...השאלה השלוש עשרה (והאחרונה, מ'התשובות התימניות): עניין הקץ שהביאו אבא מארי זצ"ל. התשובה בזה היא, שהוא ז"ל אמר מה שהיה אצלו באיגרתו לתימן הנמצאת אצלכם, וכבר אמר בעניין זה באיגרת ההיא די הצורך, ואנו לא נביא בעניין זה אלא מה שכתוב בתורה והוא שהדבר תלוי בתשובה, כמו שנאמר: "ושבת עד ה' אלהיך וכו' ושב ה' אלהיך את שבותך וכו'". ואת האל יתברך נשאל שקל את סיבות הדבר הזה ויסיר את המניעות, כמו שהבטיח "והסירותי את לב האבן מבושרכם וכו'" (יחזקאל לו, כו).

אין לנסות לסיים הפועל את הפלות לפני הזמן *esperance* לה ה'

איגרת תימן ד עמ' נה:

ואלה הם הדברים אשר כבר קדם ייעוד הנביאים בהם והודיענונו במה שסיפרתי לכם, שכאשר יקרבו ימות המשיח האמתי ירבו הטוענים והמךמים, ולא יתקיימו דבריהם, ויאבדו הם ויאבדו עמהם רבים. ולפי שקדע שלמה ע"ה ברוח הקודש שהאומה הזו כאשר תילכד בגלות, תיזום להתעורר שלא בזמן הראוי, ויאבדו בכך וישיגום הצרות - הזהיר מכך והשביע עליו על דרך המשל ואמר "השבעתי אתכם בנות ירושלים וכו'". ואתם אחינו יקירינו קבלו עליכם שבועתו ולא תעירו את האהבה "עד שתחפץ" (שיר השירים ב, ז; ג, ה; ח, ד).

מהלך הצלחות אינו מקרי, אלא עקרונותיו ידועים מראש, וקשרים מתקון כלל הפריאה וואו האנושות

הלכות יסודי התורה ז, ג:

הדברים שמודיעים לנביא במראה הנבואה, דרך משל מודיעין לו, ומיד יחקק בלבו פתרון המשל במראה הנבואה וידע מה הוא. כמו הסולם שראה יעקב אבינו ומלאכים עולים ויורדים בו, והוא היה משל למלכיות ושיעבודך. וכמו החיות שראה יחזקאל, והסיר הנפוח ומקל שקד שראה ירמיה, והמגילה שראה יחזקאל, והאיפה שראה זכריה.

(והשווה והקבל דבריו במורה הנבוכים ח"א פרקים טו וכא, וח"ב פרק י, ובהערות מארי)

הלכות מלכים ומלחמות יא, ד:

מחשבות בורא עולם - אין כוח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו. וכל הדברים האלו של ישוע הנוצרי, ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו - אינן אלא ליישר דרך למלך המשיח, ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר: "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה, לקרוא כולם בשם ה' [ו]לעבדו שכם אחד" (צפניה ג, ט).

כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח, ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה - אלו אומרים מצוות אלו אמת היו, וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגות לדורות. ואלו אומרים דברים נסתרות יש בהם ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח וגילה נסתריהם. {מארי: כיוון שאמר רבנו כי ישו ומחמד אינו אלא ליישר דרך המלך המשיח, והרי אנו רואים ההיפך, לכן הוצרך לומר כיצד וכו' - היישור בא בדרך עקיפה אף אם רחוקה לדעת רבנו. ונראה ברור כי אלו אומרים הראשונים הם חלק מן המוסלמים ואלו אומרים השניים הם חלק מן הנוצרים.} וכשיעמוד המלך המשיח באמת, ויצליח וירום וינשא - מיד הם כולן חוזרין ויודעים ששקר נחלו אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם הטעוים.

סיוט הצלחות תלוי גם בתהליכים שיצרכו אל האומות

איגרת תימן ג עמ' מח:

אבל זמנו, כבר נתבאר בכל דברי דניאל וישעיה ומכל מה שהזכירו חכמים, שהוא יעמוד רק כאשר תתפשט מלכות אדום וערב בעולם כפי שהדבר היום, וזה מה שאין בו ספק ולא פקפוק. ודניאל אחרון מי שתיאר מלכות ישמעאל ועמידת פלוני והסמיק לו ביאת המשיח. וכך ישעיה ביאר כי הראייה על ביאת המשיח היא עמידת משוגע (-מוחמד), והוא אמרו 'רָקֵב חמור, רָקֵב גמל, צָמֵד

פרשים' (ראה ישעיה כא, ז), אמר כי "רכב חמור" שהוא המשיח, באמרו "עני ורוכב על חמור" (זכריה ט, ט), לא יבוא כי אם בעקבות עמידת "רכב גמל" והיא מלכות הערבים. ואמרו "צמד פָּרָשִׁים" - צמידות שתי האומות והם אדום וישמעאל. וכך מתבאר ביאור שאין בו ספק מחזון הצלם ומחזון החיות האמורים בדניאל, ודברים הללו נראים מפשט המקרא.

איגרת השמד ג, עמ' קיג:

...כבר ביאר הכתוב שאחאב בן עמרי הכופר בה' ועובד עבודה זרה, שהעיד עליו ה' 'רק לא היה כאחאב' (מלכים א כה, כה), כאשר צם שתי שעות ומחצה כפי שאמרו חכמינו ז"ל (תענית כה ב) בטלה הגזרה מעליו, כמו שנאמר "ויהי דבר ה' אל אליהו התשבי לאמר, הֲרֵאִיךָ כִּי נִכְנַע אַחְאָב מִלִּפְנֵי יְעֶזְקֵל כִּי נִכְנַע מִפְּנֵי לֹא אֲבִיא הָרְעָה בִּימֵי, בִּימֵי בְנוֹ אֲבִיא הָרְעָה עַל בֵּיתוֹ" (מלכים א כא, כט), ולא קיפח הקב"ה שכר תעניתו. ועגלון מלך מואב שִׁחַר לְיִשְׂרָאֵל, לפי שנתן כבוד לאלהי ישראל כאשר אמר לו אהוד "דבר אלהים לי אליך" (שופטים ג, יט) עמד מהכסא. גָּמְלוּ ה' גְּמוֹל טוֹב וְנָתַן כִּסֵּא שְׁלֹמֹה שֶׁהוּא כִּסֵּא ה', כמו שאמר "וישב שלמה על כסא ה'" (דברי הימים א כט, כג), וכיסא המלך המשיח מזרעו, כי רות המואביה היתה בתו, וכך אמרו ע"ה (נזיר כג ב), ולא קיפח הקב"ה שכרו. ונבוכדנצר הרשע שהרג מישראל כחול אשר על שפת הים, ושרף בית הדום רגליו של אלהינו - בשביל שרץ ארבע פסיעות להקדים שם המקום לשם חזקיהו, כמו שאמרו "רהט בתריה ארבע פסיעות", היה גמולו שְׁמַלְךְ אַרְבַּעִים שָׁנָה כִּמוֹ שֶׁמֶלֶךְ שְׁלֹמֹה (סנהדרין צו א), ולא קיפח הקב"ה שכרו. וְעֵשָׂו הָרָשָׁע שהעיד ה' על שנאתו שנאמר "ואת עשו שנאתי" (מלאכי א, ג), ובארו חכמינו ז"ל רוע מעשיו ואמרו (בבא בתרא טז ב) "ובאותו היום עבר חמש עברות: הרג את הנפש, ועבד עבודה זרה, ובעל נערה המאורשה, וכפר בתְּהִיַת המתים, ושט את הבכורה. נתעטף בטליתו ונכנס אצל יצחק אביו, אמר לו: אבא יש מעשר למלח? אמר: כמה בני מדקדק במצוות". ועם כל זה כאשר החזיק במצוה אחת והיא כיבוד אב, היה שכרו שנתן לו ה' מלכות בלי הפסק עד שיבוא המלך המשיח, כמו שאמרו עליהם השלום: "אין בן דוד בא עד שיטול עֵשָׂו שְׂכָר כִּיבוֹד אָב וְאָם, כְּדַכְתִּיב "אַחַר כְּבוֹד שְׁלֹחֲנֵי אֵל הַגּוֹיִים" (זכריה ב, יב). וזה דבר חכמינו ז"ל בכמה מקומות "אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה" אלא יגמול לעולם על מעשה הטוב לכל מי שיעשהו, ויעניש על מעשה הרע למי שיעשהו כל זמן שעושהו.

ואם הכופרים המפורסמים הללו, יגמלם ה' גמול טוב על מעט מזער ממעשה הטוב - ישראל שנאנסו באונס השמד ועושים מצוות בסתר, היאך לא יגמלם

ה' על כך? והאם לא יהיה הבדל לפניו בין עושה מצווה לשאינו עושה, 'בין עובד אלהים לאשר לא עבדו'? (ראה מלאכי ג, יח)

סיום הצלות יהיה כאשר הצמים ית"אסו מצאולת ישראל

איגרת תימן ג, עמ' מב-מג:

דע כי משה רבנו ע"ה כאשר עמד כבר הסכימו החוזים בכוכבים כי לא תצליח האומה הזו ולא תהא לה תקומה ממצב שהיא בו לעולם, וכַעַת אשר דימו שהוא תכלית השפלתה - בא לה האושר ועמד בה מִבְּחַר הַמִּינִי האנושי וגאלה. ובעת אשר הסכימו החוזים בכוכבים שיהא אוויר ארץ מצרים בריא באותו הזמן ותדשן ויהיו אנשיה מאושרים בתכלית האושר - חלו בהם המכות. אמר ישעיה בתארו מצבים אלו: "אִיִּם אַפּוּא חַכְמֵיךָ וַיִּגִּדּוּ נָא לְךָ וְ[ג]דְעוּ מַה יַעֲצֶן ה' צְבָאוֹת עַל מְצָרִים" (ישעיה יט, יב). וכן מלכות נבוכדנצר הרשע, בעַת אשר הסכימו חכמיו והחוזים בכוכבים וכל מי שטוען שיש לו מראש ידיעה בכך שזו ראשית אָשֶׁרם וּשְׁשֵׁלְטוֹנָם יִמְשֶׁךְ, אז נשמדה הממלכה ואבדה כמו שיעד לה ה', אמר עוד ישעיה לועג להם על כך ומהתל בהם במה שהם טוענים שהם יודעים מראש ועל הממלכה עצמה שהיא מְדַמָּה שיש לה חכמים שיש להשתמש בהכמתם, אמר: "יעמדו נא ויושיעוֹף הוֹבְרֵי שָׁמַיִם הַחֹזִים בְּכּוֹכְבֵימָם וְכו'" (ישעיה מז, יג).

וכך יהיה הדבר לימות המשיח מהרה יִגְלֶה, שכאשר יִדְמוּ הַעַמִּים כִּי הַאֹמֶה הַזֶּה לֹא יֵהָא לֶה מַלְכוּת לַעֲוֹלָם וְלֹא שְׁלִטוֹן וְלֹא יְרוֹמוּ מִן הַמְצַב שֶׁהֵם בּוֹ, וַיִּסְכְּמוּ עַל כֵּךְ כָּל הַחֹזִים בְּכּוֹכְבֵימָם וְהַקּוֹסְמִים וְבַעֲלֵי הַכּוֹחֹת הַגַּלְגַּלִּיִּים - הָרִי בְּאֹתוֹ הַזֶּמֶן יִכְזִיב ה' אֶת דְּמִיוֹנוֹתֵיהֶם וְדַעוֹתֵיהֶם הַבְּלִיתִי נְכוֹנוֹת וַיִּגְלֶה אֶת הַמְּשִׁיחַ. אמר ישעיה בבארו עניין זה: "מִפְּרֹ אֹתוֹת בְּדִים וְקוֹסְמִים יִהְיֶה לְךָ מְשִׁיב חַכְמִים אַחֲרֵי וְדַעְתָּם יִסְפָּל, מְקִיִּם דָּבַר עֲבָדוֹ וְעֲצַת מְלֹאכֵי יִשְׂרָאֵל, הַאֹמֵר לִירוּשָׁלַיִם תּוֹשֵׁב וְלַעֲרֵי יְהוּדָה תִּבְנֶינָה" (ישעיה מד, כה-כו).

ייסורי הצלות יתאכרו לקראת סופה ♦♦♦ סיום הצלות צלול

להיות תהליך מלא סוף

איגרת תימן א, עמ' יז-יח:

...מה שהזכרת מעניין זה העומד בארץ תימן, אשר גָּזַר שֶׁמֶד עַל יִשְׂרָאֵל וְהַכְרִיחַ כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר גָּבַר עֲלֵיהֶם לְצַאת מִן הַדָּת כְּדֶרֶךְ שַׁעֲשֵׂה הַכְּנַעֲנִי בְּאַרְץ הַמְּעֵרָב, הִנֵּה שְׁמוּעָה זֹאת שֶׁבָרָה אֶת גְּבִינֵנוּ וְהַבְּהִילָה וְהַחְרִידָה כָּל מְקַהְלֹתֵינוּ, וּבְצַדֵּק, כִּי זֶה שְׁמוּעָה רַעָה 'כָּל שְׁמוּעָה תִּצְלַנָּה שְׁתִּי אֲזוּנֵי' (ראה מלכים

ב כא, יב). והנה נחלשו לבותינו ונתטרפו מחשבותינו ונמחצו כוחותינו, מן הצרות הגדולות הללו אשר בא עלינו השמד בשני קצוי העולם מזרח ומערב, ויהיו לישראל בתווך אלה מזה ואלה מזה (ראה יהושע ח, כב). ועל כגון הזמן הזה המבהיל אמר הנביא מתחנן בעדנו ומתפלל עלינו: "ואומר אני ה' תדל נא, מי יקום יעקב כי קטון הוא" (עמוס ז, ה). ודבר זה אינו קטן בעיני כל בעל דת, ולא יתעלם ממנו מי שהושגה לו אמונה שלמה במשה. ואין ספק כי אלה הם חבלי משיח שהיו החכמים ע"ה מתפללים לה' שלא לראותם ולהימצא בזמנם, והנביאים נרעשו כאשר קזו אותם, כמו שאמר ישעיהו כאשר תיארם "תעה לבכי פלצות בעתתני את נשף חשקי שם לי לחרדה" (ישעיה כא, ד). והכריז ה' בספרו את ה'אוי' למי שיראם ואמר "אוי מי יחיה משמו אל" (במדבר כד, כג).

איגרת תימן ג עמ' מז-מט:

וזה אחינו יסוד גדול מיסודות הדעה הישראלית, שבהכרח יעמוד אדם מזרע שלמה בן דוד דוקא, ילפד דברתנו ויאסוף חרפתנו וגלותנו, ויגלה דת האמת ויאבד כל החולק עליו, כמו שהבטיחנו ה' בתורה באמר "אראנו ולא עתה, אשוננו ולא קרוב וכו' והיה אדום ירשה" (במדבר כד, יז-יח), ושעת התגלותו עת גדולה, קשה מאוד לאומה, באמרו "ואפס עצור ועזוב" (דברים לב, לו), ואז יגלהו ה' ויעשה מה שהבטיח בו, אמר הנביא בחזונו קושי עת התגלותו: "ומי מכלל את יום בואו" (מלאכי ג, ב). זו היא הדעה הנכונה שצריך להיות בה. .... אבל אמרך כי הזמן הזה הוא אשר אמר עליו ירמיה "ועת צרה היא ליעקב וממנה יפשע" (ירמיה ל, ז) - אין הדבר כך, אלא הוא רומז בזה למלחמת גוג ומגוג בהחלט, והיא תהיה זמן מה אחרי התגלות המשיח.

המצב לאחר סיום הגלות והחורבן

**האֵלֹהִים, כְּלוֹמֵר סִיּוֹם הַגְּלוּת יִבְיֵא אֹתוֹ אֵת הַשְּׂמֵחָה שֶׁנִּלְקְחָה
מֵאֲתָנוּ פֶּה הַגְּלוּת**

הלכות תעניות ה, יט:

כל הצומות האלו עתידים ליבטל לימות המשיח. ולא עוד, אלא שהם עתידים להיות ימים טובים וימי ששון ושמחה, שנאמר: "פה אמר ה' צבאות, צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים, והאמת והשלום אהבו" (זכריה ח, ט).

מורה הנבוכים ב, כט:

ואמר (-הנביא ישעיה) בשיבת מלכות ישראל ויציבותה ותמידותה כי ה' יתְדֶשׁ שמים וארץ, כי זה נוהג בלשונו שהוא עושה שלטון המלכות כאילו הוא עולם מיוחד, כלומר 'שמים וארץ'. וכאשר התחיל בנחמות ואמר "אנכי אנכי הוא מנְחֶמְכֶם" (נא, יב) וכל הנספח לכך, אמר "נְאֻשִׁים דבְרִי בפיך ובצֶל יְדֵי כִיסִיתֶיךָ, לנטוע שמים וליסוד אָרֶץ וְלֵאמֹר לְצִיּוֹן עֲמִי אָתָּה" (שם טו). ואמר בקיום המלכות לישראל וסילוקה מן העצומים המפורסמים: "כי ההרים יְמוּשׁוּ והגבעות תְּמוּטָנָה וגו'" (נד, י).

ואמר בהתמדת מלכות המשיח ושלא תבטל מלכות ישראל מאחרי כן, אמר: "לא יבוא עוד שמשך וגו'" (ס, כ).

ועוד ממה שנהג ישעיה בדבריו בהשאלות הללו הרגילות אצל כל מי שמבין ענייני הדיבור, ותיאר מצבי הגלות ופרטיהם, ואחר כך תיאר שיבת המלכות ושכחת כל אותם היגונות, אמר, דרך משל, אני אברא שמים אחרים וארץ אחרת וישתכחו ההם וימחו עקבותיהם, וביאר את זה בהמשך דבריו ואמר: זה אשר אמרתי 'אָבְרָא', כוונתי בכך שאני אָשִׁית לָכֶם מַצֵּב שֶׁשׁוֹן וְשִׁמְחָה תְּמִידִים תִּלְף אֹתָם הַיְּגוֹנוֹת וְהַיְּסוּרִין וְלֹא יִזְכְּרוּ אֹתָם הַיְּגוֹנוֹת הַקּוֹדְמִים.

...והסמיק לכך שהאומה הזו תטיב את דעותיה, ותהיה ברכה בארץ, ותשכח כל מה שקדם מן המצבים השונים הללו, ואמר דברים בלשון זה: "ולעבדו יקרא שם אחר. אשר המתברך בארץ יתברך באלוהי אמן והנשבע בארץ ישבע באלוהי אמן, כי נשכחו הצרות הראשונות וכי נסתרו מעיני. כי הנני בורא שמים חדשים וָאָרֶץ חֲדָשָׁה, וְלֹא תִזְכְּרֶנָּה הַרְאֻשׁוֹנוֹת וְלֹא תַעֲלִינָה עַל לֵב. כִּי אִם שִׁישׁוּ וְגִילוּ עֲדֵי עַד אֲשֶׁר אֲנִי בּוֹרֵא, כִּי הַנְּנִי בּוֹרֵא אֶת יְרוּשָׁלַיִם גִּילָה, וְעַמָּה מְשׁוּשׁ. וְגִלְתִּי בִירוּשָׁלַיִם וְגו'" (סב, טו-יח).

הנה נתבאר לך כל העניין ונתברר, והוא, שכיוון שאמר "כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה", פירש את זה ברציפות ואמר "כי הנני בורא את ירושלים גילה ועממה משוש".

ואחר הקדמה זו אמר, שאותם מצבי האמונה והשמחה בו אשר הבטחתיך שאני אָבְרָאָם כפי שהם יציבים תמיד, כי האמונה בה', והשמחה באותה האמונה - שני מצבים לא ייתכן שיסורו ולא ישתנו לעולם מכל מי שהושגו לו. לפיכך אמר כשם שאותו מצב האמונה והשמחה בו אשר הבטחתי שהם יציפו את הארץ תמידים וקיימים, כך יעמוד זרעכם ושמכם, והוא אָמְרוּ אַחֲרַי כֵּן: "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עוֹשֶׂה, עומדים לפני נאום ה' - כן יעמוד זרעכם ושמכם" (ס, כב), לפי שפעמים ישאר הזרע ולא

יישאר השם, כמו שאתה מוצא עמים רבים אין ספק שהם מְזַרְע פרס או יָן, אבל אינם ידועים בשם מיוחד אלא נטמעו באומה אחרת. וגם זה לדעתי הערה על נצחיות התורה אשר מְחַמְתָּה יש לנו שם מיוחד.

השמה תאפשר את חלוצת רוח הקודש והנבואה

מורה הנבוכים ב, לו:

...ולפיכך תמצא שהנביאים שְׁבָתָה נבואתם בזמן האָבֵל או הכעס וכיוצא בהם. כבר ידעת אָמַרם "אין הנבואה שוֹרָה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות" (שבת ל ב) ...וכן תמצא גם שמקצת הנביאים נתנבאו זמן מסוים ואחר כך נסתלקה מהם הנבואה ולא היה הדבר תמידי, מחמת מקרה שאירע. וזוהי הסיבה העצמית הקרובה לסילוק הנבואה בזמן הגלות בלי ספק: איזו עצלות או עצבות יהיו לאדם, באיזה מצב שיהיה, יותר מְהֵיָוֹתוֹ עבד נשֶׁלֵט ומשועבד לכסילים הרשעים, אשר כללו העדר ההגיון האמתי וכללות התאוות הבהמיות, וְאֵינִי לְאֵל יָדָךְ? ובכך יועדנו, והוא אשר רצה באָמְרו "ישוטטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו" (עמוס ח, יב), ואמר "מלכה ושְׂרִיָה בגויים - אין תורה, גם נביאיה לא מצאו חזון מה" (איכה ב, ט), וזה נכון וסיבתו ברורה, כי הכלי כבר פֶּטַל. והוא גם הסיבה בשיבת הנבואה לנו כפי שהיתה, לימות המשיח מהרה יָגֵלָה כמו שהובטח.

תרפה התורה, האנחה וידיעת ה'

איגרת תימן ג עמ' מח-מט:

...יש בידינו מסורת מופלאה קיבלתיה מאבי מסבי מאביו מסבו זצ"ל, וכך מראשית גלותנו מירושלים כמו שהעיד הנביא ואמר "וגלות ירושלים אשר בספרד" (עובדיה א, כ), והיא שיש בפסוקי נבואת בלעם פסוק שבו הרמז לחזרת הנבואה לישראל אחרי הַפְּסָקָה... ואין ספק כי חזרת הנבואה ממה שיקדם למשיח, באמרו "והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר וניבאו בניכם ובנותיכם" (יואל ג, א).

הלכות תשובה ט, ב:

...ומפני זה התאוו כל ישראל נביאייהם וחכמיהם ימות המלך המשיח, כדי שינוחו ממלכות הרשעה שאינה מנחת להן לישראל לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להן מרגוע וירבו בחכמה, כדי שיזכו לחיי העולם הבא. לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת, שנאמר "כי מלאה הארץ דעה את ה'" (ישעיהו יא, ט), ונאמר "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אָחִיו"

(ירמיהו לא, לג), ונאמר "והסירותי את לב האבן מבשרכם" (יחזקאל לו, כו). מפני שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד, בעל חכמה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב ממשה רבנו, ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה', ויבואו כל הגויים לשמעו, שנאמר "והיה באחרית הימים, נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונישא מגבעות, ונהרו אליו כל הגויים" (ישעיהו ב, ב).

ישעיהו תרני אסויס

הלכות מגילה וחנוכה ב, יח:

כל ספרי הנביאים וכל הכתובים עתידין ליבטל לימות המשיח, חוץ ממגילת אסתר. הרי היא קיימת כחמישה חומשי תורה וכהלכות של תורה שבעל פה שאינן בטלין לעולם. ואף על פי שכל זיכרון הצרות יבטל, שנאמר "כי נשכחו הצרות הראשונות, וכי נסתרו מעיני" (ישעיהו סה, טו) - ימי הפורים לא יבטלו, שנאמר: "ימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים, וזכרם לא יסוף מזרעם" (אסתר ט, ח).

מורה הנבוכים א, ל:

הושאל לשון 'אכילה' (במקרא) למדע וללימוד, ובכלל להשגות השכליות אשר בהן יתמיד קיום הצורה האנושית באופן היותר שלם, כקיום הגוף במזון במצבו הטוב ביותר: "לכו שברו ואכלו" (ישעיהו נה, א), "שמעו שמוע אלי ואכלו טוב" (שם ב), "אכול דבש, הרבות לא טוב" (משלי כה, כז), "אכל בני דבש כי טוב, ונופת מתוק על חפף. כן דעה חכמה לנפשך..." (שם כד, יג-יד). וגם שימוש זה רב בדברי חכמים, כלומר שמכנים את הלימוד באכילה: "תא אכלו בשרא שמינא בי רבא" (בבא בתרא כה א), ואמרו: 'כל אכילה ושתייה האמורה בספר זה אינה אלא חכמה (ובמקצת נוסחאות: תורה)' (קהלת רבה ג, טו). וכן הרבה הם קוראים את החכמה 'מים': 'הוי כל צמא לכו למים' (ישעיהו נה, א).

ולפי שנתרבה השימוש הזה בלשון, ונתפשט עד שנעשה כאילו הוא ההנחה הראשונה, השתמשו גם במילים 'רעב' ו'צמא' להעדר הלימוד וההשגה: "והשלחתי רעב בארץ, לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה'" (עמוס ח, יא), "צמאה נפשי לאלהים לאל תי" (תהלים מב, ג), וזה הרבה. ותרגם יונתן בן עוזיאל עליו השלום "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה" (ישעיהו יב, ג), אמר: 'ותקבלון אולפן חדת בחדוןא מבחירי צדקא', התבונן ביאורו 'מים' שהוא המדע שיושג באותם הימים, ועשה 'מעייני' כמו 'מעייני העדה' (במדבר טו, כד), כלומר הנבחרים, והם החכמים, לפיכך אמר 'מבחירי צדקא', כי הצדק הוא

הישועה האמיתית. רָאָה היאך ביאר כל מילה בפסוק זה לעניין המדע והלימוד, והבין זה.

**כַּעַס יִצְיָאוֹת עַם יִשְׂרָאֵל לְעֵלֹת הַיִּיְתֵהּ הַפְּסָעָה עַל כַּלְּפֵי
הַמַּצְיָאוֹת – כַּכּ תְּהִיָּה חֲזָרָת עַם יִשְׂרָאֵל לְאַרְצוֹ וְאֵאֻמְתּוֹ הַפְּסָעָה
כּוֹלְלָת**

מורה הנבוכים ב, כט:

“...דע כי לכל נביא ביטויים מסוימים מיוחדים לו כאילו הם שפת אותו האיש, כך מבטאָהוּ הַחֲזוֹן הַמְיוֹחַד לוֹ, לְמִי שֶׁמְבִינֵנוּ. ואחר הקדמה זו, צריך שתדע כי ישעיה ע"ה רגילים בדבריו הרבה מאוד ובדברי זולתו מעט, שכאשר הוא מודיע על פירוק ממשלה או אָבְדֵן אומה גדולה, אומר זאת בלשון שהכוכבים נָפְלוּ, והשמים קָדְרוּ, והשמש חָשְׁקָה, והארץ נהרסה וְרָעְשָׁה, והרבה כדומה להשאלות אלה. וזה כמו שאומרים אצל הערבים על מי שאירעה לו צרה גדולה 'נִהְפְּכוּ שְׁמִי עַל אֲרָצוֹ'. וכן כאשר מתואָר הצלחת ממשלה והתחדשות אושר, מְכַנֶּה את זה בתוספת אור השמש והירח, והתחדשות שמים והתחדשות ארץ וכיוצא בזה, כמו שהם (הנביאים) כאשר מתארים אָבְדֵן אדם או אומה או עיר מייחסים מצבי כעס וחרון גדול לה' עליהם, וכאשר מתארים הצלחת עַם מייחסים לה' מצבי שמחה וששון. ואומרים במצבי הכעס עליהם: יצא, וירד, ושאג, והרעים, ונתן קולו, והרבה כיוצא בזה. ואומרים גם ציווה, ואמר, ופעל, ועשה, וכיוצא בזה כמו שאבאר.

וכן כאשר מודיע הנביא אָבְדֵן אנשי מקום מסוים יש שהוא מחליף במקום אנשי אותו המקום כל המין, כמו שאמר ישעיה ע"ה "ורִיחֵק ה' את האדם" (י, ב), וכוונתו אָבְדֵן ישראל, ואמר צפניה בזה "והכרתי את האדם מעל פני האדמה. ונטייתי ידי על יהודה" (א, ג-ד), דע גם את זאת.

ואחר אשר ביארתי לך שפה זו באופן כללי, אראך אמתת הדבר והוקָחְתוֹ: אמר ישעיה ע"ה כאשר ניבאו ה' את פירוק ממשלת בבל ואָבְדֵן סנחריב ונבוכדנצר העומד אחריו והקָבְרָת מלכותה, ובא לתאָר כשלונותיהם בסוף שלטונם ומפלותיהם ומה שיאָרַע להם מן הצרות הבאות על כל ניגף הַנֶּס מַפְנֵי נְצַחוֹן הַקָּרֵב, אמר: "כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם, חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו" (יג, ט). ואמר עוד באותו התיאור, "על כן שמים ארגזו ותרעש הארץ ממקומה, בעֲבֵרַת ה' צבאות וביום חרון אפו" (שם יג). ואיני חושב כי מי שהגיעה בו הסכלות והעיָרוֹן וההימשכות אחרי פשטי ההשאלות

והמאמרים ההטפתיים, שידמה כי כוכבי השמים ואור השמש והירח נשתנו כאשר נשמדה מלכות בבל, ולא שהארץ יצאה ממרכזה כפי שהזכיר. אלא כל זה תיאור מצב הניגף, שהוא בלי ספק רואה כל אור - חושך, וימצא כל מתוק - מר, וידמה שהארץ צרה לו, והשמים אוטרים עליו.

וכן כאשר בא לתאר את המצב שהגיעו אליו ישראל מן הכניעה והיותם נכבשים כל ימי סנחריב הרשע כאשר נשתלט על כל ערי יהודה הבצורות, ושבייתם ונגיפתם ותכיפות הכישלונות עליהם מפניו, ואבדן כל ארץ ישראל אז בידו, אמר: "פחד פחתת ופחתיך יושב הארץ, והיה הנס מקול הפחד יפול אל הפחת, והעולה מתוך הפחת ילכד בפח, כי ארובות ממרום נפתחו וירעשו מוסדי ארץ. רעה התרוצעה הארץ, פור התפוררה ארץ, מוט התמוטטה ארץ. נוע תנוע ארץ פשפור וכו'" (ישעיה כד, יז-כ). ובסוף דיבור זה, כאשר בא לתאר מה שיעשה ה' בסנחריב והשמדת מלכותו הנישאה על ירושלים ובושה אשר יביישו ה' על כך, אמר בהמשילו: "וחפרה הלכנה ובושה החמה כי מלך ה' צבאות וגו'" (שם כג).

אבל יונתן בן עוזיאל ע"ה ביאר דברים אלו ביאור נאה מאוד ואמר, כי כאשר יארע לסנחריב מה שיארע על ירושלים, ידעון אז כל עובדי הכוכבים כי זו פעולה אלוהית ויבהלו ויופחעו. אמר עליו השלום: "ויבהתון דפליחין לסיחרא ויתכעעון דסגדין לשמשא ארי תתגלי מלכותא דה' וגו'".

וכן כאשר בא לתאר היאך תהיה שלוות ישראל אחרי אבדן סנחריב ודשן אדמותיהם וישובם והצלחת ממשלתם על ידי חזקיהו, אמר בהמשילו, כי אור השמש והירח יוסיף. כי כמו שאמר על הניגף שאור השמש והירח אבד ונעשה חושך ביחס לניגף, כך אורם יוסיף אצל המנצח.

ואתה תמצא את זה תמיד, שהאדם אם באה לו צרה גדולה יחשכו עיניו, ולא יתבהר אור ראייתו מחמת שנעכר הרוח הרואה מחמת עודפי האדים, וגם מחמת חולשתו ומיעוטו בכובד הגון והצטמצמות הנפש. ולהיפך, בעת השמחה והתפשטות הנפש לחוץ וזוך הרוח, יראה האדם כאלו האור נוסף על מה שהיה. אמר, "כי עם בציון ישב בירושלים בכו לא תבכה וגו'" (ישעיה ל, ט), וסוף הדיבור: "והיה אור הלכנה כאור החמה, ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, ביום חבש ה' את שֶׁבֶר עמו ומחץ מקתו ירפא" (שם כו), כלומר: קימום מפלתם מידי סנחריב הרשע.

אבל אמרו "כאור שבעת הימים", הרי המפרשים אמרו שהכוונה בו הריבוי, כי העברים מרבים בשבעה. והנראה לי שהוא רומז אל שבעת הימים של חנוכת הבית שהיו בימי שלמה, אשר לא היו כלל לאומה הצלחה ואושר

ושמחת הפל כמו שהיה באותם הימים³, לפיכך אמר כי הצלחתם ואשרם אז יהיה כמו אותם שבעת הימים.

וכאשר תיאר אבדן אדום הרשעה שהיו מצרים לישראל, אמר "וחלליהם ישלכו ופגריהם יעלה באשם ונמסו הרים מדמם. ונמקו כל צבא השמים, ונגלו כספד השמים, וכל צבאם? בול פנבל עלה מגפן וכנבלת מתאנה. כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד וגו'" (ישעיה לד, ג).

התבוננו נא בעלי הראות, היש במקראות אלה דבר הגורם ספק או טעות שהוא מתאר מצב שיארע לשמים? והאם אין זה אלא משל להשמדת שלטונם והסרת השגחת ה' מהם וירידת מעלתם וטימטום תבונת גדוליהם במהירות ובקלות. כאילו יאמר שהאנשים אשר היו ככוכבים ביציבותם ורום מעלתם ורוממותם מאחרים, נפלו במהירות 'פנבול עלה מגפן וגו'', וזה פשוט מכדי להזכירו בכגון מאמר זה, כל שכן להאריך בו, אלא שהביאני הצורך לכך מפני שההמונים, ואף מי שחושבים בהם שהם חכמים, לומדים מפסוק זה בלי להתבונן במה שנאמר לפניו ואחריו ובלי עיון באיזה עניין נאמר, אלא כאלו הוא ידיעה שנאמרה לנו בתורה על תכלית השמים כמו ההודעה שבאתנו בהויתה.

ועוד, כאשר בא ישעיה לבשר לישראל אובדן סנחריב וכל העמים והמלכים אשר עמו כידוע, וניצחונם בניצחון ה', לא זולתו, אמר להם במשלו: ראו היאך נתקרעו אותם השמים ובלתה אותה הארץ ומת כל אשר עליה ואתם מנצחים, כאילו אומר שאותם אשר הציפו את הארץ והיו נחשבים יציבים כשמים דרך הגזמה, אבדו במהירות וכלו ככלות העשן, ועקבותיהם הנראים יציבים כיציבות הארץ אבדו אותם העקבות כאובדן הבגד הבלוי. בתחילת פרשה זו אמר "כי נחם ה' ציון נחם כל חרבותיה וגו', הקשיבו אלי עמי וגו', קרוב צדקי יצא ישעי וגו', שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ויושביה כמו כן ימותון וישועתי לעולם תהיה וצדקתי לא תתח" (ישעיה נא).

ואמר בשיבת מלכות ישראל ויציבותה ותמידותה כי ה' יחדש שמים וארץ, כי זה נוהג בלשונו שהוא עושה שלטון המלכות כאילו הוא עולם מיוחד, כלומר 'שמים וארץ'. וכאשר התחיל בנחמות ואמר "אנכי אנכי הוא מנחמכם" (נא, יב)

³ לתוספת עיון בעומק העניין, ראה מאמרו של הראי"ה קוק זצ"ל 'למהלך האידאות בישראל' בספרו 'אורות', ובעיקר שם פ"ג עמ' קו: 'לעד לא יישכח מזכרונה אותו תור הזהב שבפריחת ימי שלמה בבניין הבית הראשון, בהדר תפארת כבודו ועוז החיים שהתגלה בו, בהבעת עושר האידיאה האלוהית והלאומית המשולבות זו בזו בהתאמה הרמונית, יקיימא סיהרא באשלמותא'....".

וכל הנספח לכך, אמר "וְאָשִׁים דַּבְרֵי בַפִּיךָ וּבִצְלַי יָדַי כִּיסִיתִיךָ, לְנִטּוּעַ שָׁמַיִם וְלִיסוּד אֶרֶץ וְלֵאמֹר לְצִיּוֹן עֲמִי אֶתָּה" (שם טו). ואמר בקיום המלכות לישראל וסילוקה מן העצומים המפורסמים: "כִּי הַהַרִים יְמוּשׁוּ וְהַגְּבָעוֹת תִּמְוָטָנָה וְגו'" (נד, י').

ואמר בהתמדת מלכות המשיח ושלא תבטל מלכות ישראל מאחרי כן, אמר: "לֹא יָבוֹא עוֹד שֶׁמֶשֶׁךְ וְגו'" (ס, כ).

ועוד ממה שנהג ישעיה בדבריו בהשאלות הללו הרגילות אצל כל מי שמבין ענייני הדיבור, ותיאר מַצְבֵי הַגְּלוּת וּפְרֻטִיָּהּ, ואחר כך תיאר שיבת המלכות ושכחת כל אותם היגונות, אמר, דרך משל, אני אברא שמים אחרים וארץ אחרת וישתכחו ההם וימחו עקבותיהם, וביאר את זה בהמשך דבריו ואמר: זה אשר אמרתי אברא, כוונתי בכך שאני אָשִׁית לָכֶם מִצַּב שֶׁשׁוֹן וּשְׂמַחַת תְּמִידִים חֵלֶף אוֹתָם הַיְּגוֹנוֹת וְהַיִּסּוּרִין וְלֹא יִזְכְּרוּ אוֹתָם הַיְּגוֹנוֹת הַקּוֹדָמִים.

ושמע סדר העניינים ורציפות הפסוקים המורים עליהם היאך נאמר. תחילת פתיחת פרשה זו (פרקים טג-סה), אמר: "חֲסִדֵי ה' אֲזַכִּיר תְּהִלּוֹת ה' וְגו'", ואחר כך תיאר חסדיו יתעלה עלינו תחילה "וַיִּנְטֹלֵם וַיִּנְשָׂאֵם כָּל יְמֵי עוֹלָם וְגו'" וכל הנספח לכך, ואחר כך תיאר מַרְיָנוּ: "וְהֵמָּה מָרוּ וְעָצְבוּ אֶת רוּחַ קְדָשׁוֹ" וכל הנספח לכך, ואחר כך תיאר שליטת האויב עלינו: "צַרֵּינוּ בּוֹסְסוּ מִקְדָּשְׁךָ. הָיִינוּ מְעוֹלָם" וכל הנספח לכך, ואחר כך התפלל עלינו ואמר "אַל תִּקְצוּף ה' עַד מְאוֹד" וכל הנספח לכך, ואחר כך הזכיר אופן חיובנו לייסורין הקשים שבאו עלינו לפי שנקראנו אל האמת ולא עָנִינוּ, אמר "נְדַרְשָׁתִי לְלוֹא שְׂאָלוֹ וְגו'". ואחר כך הבטיח שיסלח וירחם ואמר: "כֹּה אָמַר ה' כֹּאשֶׁר יִמָּצָא הַתִּירוּשׁ בְּאִשְׁכוֹל וְגו'" וכל הנספח לכך, ואחר כך יעד להינקם מאשר הָרַעוּ לָנוּ וְאָמַר: "הִנֵּה עֹבְדֵי יֵאָכְלוּ וְאֵת תִּרְעָבוֹ וְגו'".

והסמיך לכך שהאומה הזו תטיב את דעותיה, ותהיה ברכה בארץ, ותשכח כל מה שקדם מן המצבים השונים הללו, ואמר דברים בלשון זה: "וְלַעֲבָדֶיךָ יִקְרָא שֵׁם אֱהָרָה. אֲשֶׁר הִמְתַּבְּרַךְ בְּאֶרֶץ יִתְבָּרַךְ בְּאֱלוֹהֵי אֲמֵן וְהַנִּשְׁבַּע בְּאֶרֶץ יִשְׁבַּע בְּאֱלוֹהֵי אֲמֵן, כִּי נִשְׁכַּחוּ הַצְּרוֹת הַרְאִשׁוֹנוֹת וְכִי נִסְתָּרוּ מֵעֵינַי. כִּי הִנְנִי בּוֹרֵא שָׁמַיִם חֲדָשִׁים וְאֶרֶץ חֲדָשָׁה, וְלֹא תִזְכְּרֶנָּה הַרְאִשׁוֹנוֹת וְלֹא תַעֲלִינָה עַל לִבִּי. כִּי אִם שִׁישׁוּ וְגִילּוֹ עַדִּי אֲשֶׁר אֲנִי בּוֹרֵא, כִּי הִנְנִי בּוֹרֵא אֶת יְרוּשָׁלַיִם גִּילָה, וְעִמָּה מְשׁוּשׁ. וְגִלְתִּי בִירוּשָׁלַיִם וְגו'" (סב, טו-יח).

הנה נתבאר לך כל העניין ונתברר, והוא, שכיוון שאמר "כִּי הִנְנִי בּוֹרֵא שָׁמַיִם חֲדָשִׁים וְאֶרֶץ חֲדָשָׁה", פירש את זה ברציפות ואמר "כִּי הִנְנִי בּוֹרֵא אֶת יְרוּשָׁלַיִם גִּילָה וְעִמָּה מְשׁוּשׁ".

ואחר הקדמה זו אמר, שאותם מצבי האמונה והשמחה בו אשר הבטחתיך שאני אָבְרָאָם כפי שהם יציבים תמיד, כי האמונה בה', והשמחה באותה האמונה - שני מצבים לא ייתכן שִׁסּוּרוֹ וְלֹא יִשְׁתַּנוּ לְעוֹלָם מִכֹּל מִי שֶׁהוּא שׂוֹגוֹ לוֹ. לפיכך אמר כשם שאותו מצב האמונה והשמחה בו אשר הבטחתי שהם יציפו את הארץ תמידיים וקיימים, כך יעמוד זרעכם ושמכם, והוא אָמְרוּ אַחֲרַי כֵּן: "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עוֹשֶׂה, עומדים לפני נאום ה' - כן יעמוד זרעכם ושמכם" (סו, כב), לפי שפעמים יישאר הזרע ולא יישאר השם, כמו שאתה מוצא עמים רבים אין ספק שהם מְזַרְעֵ פֶרֶס או יִנְן, אבל אינם ידועים בשם מיוחד אלא נִטְמְעוּ בְּאוֹמָה אַחֲרָת. וגם זה לדעתי הערה על נצחיות התורה אשר מְחַמְתָּהּ יֵשׁ לָנוּ שֵׁם מִיּוֹחַד.

וכיון שההשאלות הללו נאמרו הרבה בישעיה, לפיכך עקבתי אחרי כולם. וכבר נאמרו מהם גם בדברי זולתו. אמר ירמיה בתיאור חורבן ירושלם בעוונות אבותינו: "ראיתי את הארץ והנה תוהו וָבוהו וגו'" (ד, כג). ואמר יחזקאל בתיאור אובדן ממלכת מצרים והשמדת פרעה על ידי נבוכדנצר, אמר: "וְכַסִּיתִי בְּכַבֹּתֶיךָ שָׁמַיִם וְהִקְדַרְתִּי אֶת כּוֹכְבֵיהֶם, שֶׁמֶשׁ בְּעָנָן אֶכְסְנוּ וִירַח לֹא יֵאִיר אֹרֹךְ. כֹּל מֵאוֹרֵי אֹר בְּשָׁמַיִם אֶקְדִּיךֶם עֲלֶיךָ, וְנִתְתִי חוֹשֶׁךְ עַל אֶרֶץ אֲדָנִי ה'" (לב, טז-יז). ואמר יואל בן פתואל בארבה העצום אשר בא בימיו, אמר: "לִפְנֵינוּ רָגְזָה אֶרֶץ רַעֲשׂוּ שָׁמַיִם שֶׁמֶשׁ וִירַח קָדְרוּ וְכוֹכְבִים אָסְפוּ נִגְהָם" (ב, ז). ואמר עמוס בתיאור חורבן שומרון, אמר, "וְהִבֵּאתִי הַשֶּׁמֶשׁ בְּצַהָרֶיךָ וְהִחֲשַׁכְתִּי לְאֶרֶץ בְּיוֹם אֹר. וְהִפַּכְתִּי חֲגִיכֶם וְגו'" (ח, ט-י). ואמר מיכה בְּאֶבְדֵן שׁוֹמְרוֹן כִּמְנַהֵג מֵאֲמָרֵי הַהִטְפָּה הַמְפּוֹרֶסִים הַיְדוּעִים, "כִּי הִנֵּה ה' יוֹצֵא מִמְקוֹמוֹ וְיֵרֵד וְדֶרֶךְ עַל בְּמִתֵּי אֶרֶץ וְנִמְסוּ הַהָרִים וְגו'" (א, ג). ואמר חגי בחורבן מלכות פרס ומדי, "וְאֵנִי מֵרַעֲשֵׂת אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאֶרֶץ וְאֶת הַיָּם וְאֶת הַחֲרָבָה. וְהִרַעֲשֵׂתִי אֶת כָּל הַגּוֹיִים" (ב, ט). וּבְהִצְוֹת יוֹאֵב אֶת אֲרָם, כֹּאשֶׁר בֵּא לְתֹאֵר הַיָּאֵךְ הַיִּיתָה חוֹלֶשֶׁת הָאוֹמָה וְדִלּוּתָהּ מִלְּפָנַי כֵּן, וְשֶׁהֵם הָיוּ נִכְשָׁשִׁים נִגְפִים, וְהַתְּפַלֵּל לְנִיצְחוֹנָם עֲתָה וְאֵמַר: "הִרַעֲשֵׂתָ אֶרֶץ פְּצַמְתָּהּ רָפְהָ שֶׁבְרִיָּה כִּי מָטָה" (תהלים ס, ד). ואמר עוד בעניין שאנו לא נירא כאשר יאבדו העמים ויכלו בהיותנו בוטחים בניצחוננו יתעלה, לא על מלחמתנו וכוּחֵנוּ, כִּמוֹ שֶׁאֵמַר (משה) "עַם נוֹשֵׁעַ בָּה" (דברים לג, כט), אמר (גם דוד): "עַל כֵּן לֹא נִירָא בְּהִמִיר אֶרֶץ וּבְמוֹט הָרִים בְּלֹב יָמַיִם". ואמר בתיאור טביעת המצרים, "ראוף מים יחילו אף ירָגְזוּ תְהוֹמוֹת... קוֹל רַעֲמָךְ בְּגִלְגַל וְגו' רָגְזָה וְתִרַעַשׂ הָאֶרֶץ" (תהלים עז, יז-יט). "הַבְּנֵהָרִים חָרָה ה' וְגו'" (חבקוק ג, ח), "עֲלָה עֶשֶׂן בְּאִפּוֹ וְגו'" (שמואל ב כב, ט; תהלים יח, ט). וְכֵן בְּשִׁירַת דְּבוּרָה: "אֶרֶץ רַעֲשָׂה וְגו'" (שופטים ה, ד). וְנֹאמַר מְזֶה הַרְבֵּה, וְכֹל מָה שֶׁלֹּא הִזְכַּרְנוּ מֵהֶם הַשְּׁיָוִה לְמָה שֶׁהִזְכַּרְתִּי.

אבל מה שאמר יואל "ונתתי מופתים בשמים ובארץ, דם נאש ותימרות עשן. השמש יִהְיֶה לְחֹשֶׁךְ והירח לְדָם, לפני בוא יום ה' הגדול והנורא. והיה כל אשר יִקְרָא בשם ה' יִמְלֹט, כי בהר ציון ובירושלים תהיה פְּלִיטָה וגו'" (ג, ג-ה) - היותר נראה לדעתי שהוא מתאָר אָבֶדֶן סנחריב על ירושלים. ואם אינך רוצה בכך, יהיה תיאור אובדן גוג על ירושלים בימי המלך המשיח, על אף שלא הזכיר בפרשה זו אלא ריבוי ההרג ושריפת האש ולקיון שני המאורות. ושוא תאמר: היאך יקרא 'יום ה' הגדול והנורא' יום אובדן סנחריב לפי ביאורנו?

תדע, כי כל יום יהא בו ניצחון גדול או צרה גדולה, הרי הוא נקרא יום ה' הגדול והנורא. כבר אמר יואל כיוצא בזה על יום בוא אותו הארבה עליהם: "כי גדול יום ה', נורא מאוד, ומי יכִילֵנו" (ב, יא).

והעניין אשר אנו סובבים סביבו כבר נתבאר, והוא שהפסד העולם הזה ושינויו מכפי שהוא, או שינוי דבר מטבעו והתמדתו כפי אותו השינוי הוא דבר שלא נאמר לנו בו לשון נביא, וגם לא דברי חכמים. כי אָמַרם "שִׁתָּא אֲלֵפֵי שִׁנְיָ הָיִי עֲלֵמָא, וְחַד חֲרוּב" אינו העדר המציאות כליל, לאָמַרו 'וְחַד חֲרוּב', הורה על קיום הזמן. ועוד שזה דברי יחיד, והוא באופן מסוים.

ומה שתמצא לכל החכמים תמיד, והוא יסוד שלומד בו כל אחד מחכמי משנה וחכמי תלמוד, הוא אָמַרו "אֵין כֹּל חֲדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ" (קהלת א, ט), ושאינן שם חידוש כלל ולא בשום סיבה. ואף מי שפירש 'שמים חדשים וארץ חדשה' כפי שמדמים בו, אמר "אף שמים וארץ שעתידין להיבראות כבר הן ברויין ועומדין, שנאמר 'עומדין לפני' - יעמדו לא נאמר, אלא עומדים", ולמד באמרו "אין כל חדש תחת השמש".

ואל תִּדְמֶה שזה סותר למה שבָּאֲרֵיךְ, אלא אפשר שכוונתו שאותם המצבים המובטחים, הטבע המחייב אותן אז, מששת ימי בראשית הוא ברוא, וזה נכון, אבל אמרתי שלא ישתנה דבר מטבעו ויתמיד כפי אותו השינוי מתוך זהירות בניסים, כי אף על פי שנהפך המטה לנחש, ונהפכו המים דם, והיד הטהורה הנכבדה לְכַנָּה ללא סיבה טבעית המחייבת זאת, הרי הדברים הללו ודומיהם לא הִתְמִידוּ ולא נִעְשָׂה טבע אחר, אלא כמו שאמרו ז"ל "עולם כמנהגו הולך". זו היא השקפתי והיא הדעה הראויה לְסִבְרָה.

תְּהִיכִי צִמְחַת הַמַּשִּׁיחַ וְקִימְתוּ אִלַּי עַם יִשְׂרָאֵל, תְּכַוְּנוּתִי וְאִיזוּתִי

איגרת תימן ד, עמ' נא-נג:

ולעניין מעלתו, הרי היא הרמה בדרגות הנביאים והנכבדת אחרי משה רבנו. ויחד אותו ה' בדברים שלא ייחד בהם משה רבנו, אמר בתארו אותו "והריחו ביראת ה' וכו'", ואמר "ונחה עליו רוח ה'", ואמר "והיה צדק אזור מתניו וכו'" (ישעיה יא ג-ה). וקראו יתעלה בשישה שמות והוא אמרו "כִּי יֵלֶךְ יֵלֶךְ לְנוֹ" (ישעיה ט, ה), ולא מש מלהפליג בתארו עד שאמר לו יתעלה "בני אתה, אני היום ילדתיך" (תהלים ב, ז), להודיענו את מעלתו שהיא למעלה מכל בני אנוש. ואנו מתנים בכל נביא שהיא בתכלית החכמה ואז ינבאהו ה', כי הכלל אצלנו "אין הנבואה שורה אלא על חכם גיבור ועשיר" (שבת צב א), וביארו כי עניין 'גיבור' כובש יצרו, ו'עשיר' עשיר בדעתו. וכל זמן שטען אדם שאינו מופלא בחכמה שהוא נביא לא נאמין לו, כל שכן אם טען אחד מעמי הארץ שהוא משיח... ולענין היאך יעמוד המשיח, והיכן יעמוד. הרי הוא יעמוד בארץ ישראל דווקא ובה תחיל התגלותו, כאמרו יתעלה: "ופתאום יבוא אל היכלו" (מלאכי ג, א). ולענין היאך יעמוד, הוא לא ינדע כלל לפני עמדו והוא אינו משיח עד שיאמר עליו הוא פלוני בן פלוני מבית אב פלוני, אלא יעמוד אדם שאינו ידוע לפני התגלותו, והאותות והמופתים שייעשו על ידו הם יהיו הראייה על אמתת טענתו ואמתת יחוסו, אמר ה' יתעלה בתארו את המצב הזה: "הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח" (זכריה ו, יב). וגם ישעיה אמר בתארו התגלותו בלי שיודע לו לא אב ולא אם ולא בית אב ולא משפחה ולא קרובים, אמר: "ויעל פיונק לפניו וכשורש מארץ ציה" (ישעיה נג, ב). ואחר התגלותו בארץ ישראל וקיומן נדחי ישראל לירושלים ושאר ערי הארץ - יתפשט הדבר מזרחה ומערבה עד שיגיע אליכם לתימן ולאשר אחריכם בהודו, באמרו יתעלה על ידי ישעיה: השולח בנים צירים וכו' (ישעיה יח, ב), ולא שיהפך הדבר ויתחיל בקצוות ויתפשט הדבר לארץ ישראל.

אבל פללות מעלותיו אשר תארוהו בהם כל הנביאים ממה בתחילה עד מלאכי, הרי יכול אתה ללקוט אותם מכל הארבעה ועשרים, אלא שהמיוחדות שבהם בו, שכאשר יתגלה יחריד ה' ממלכות הארץ משמועתו, ויתרופפו ממשלותיהם, ויחדלו מלהתקומם נגדו לא במלחמה ולא במרי, כלומר שהם לא יפקפקו בו ולא יכחישוהו, אלא יחרדו מן הפלאות שיתגלו וישתקו לחלוטין, אמר ישעיה בתארו השמעות כל המלכים לו: "עליו יקפצו מלכים פיהם" (ישעיה נב, טו). ושהוא יכלה כל מי שרוצה לכלותו בפקודה ובדיבור ולא

מַלְט ולא יִנְצַל מִמֶּנּוּ, והוא אמרו "והיכה ארץ בשֶׁבֶט פִּי" (ישעיה א, ד). אבל סילוק הסכסוכים והמלחמות ממזרח הארץ ועד מערבה, לא יהיה זה בראשית התגלותו, כי אם לאחר מלחמת גוג כמו שביאר יחזקאל.

פירוש המשנה סנהדרין א, ג:

...הרי אותו האיש (המלך המשיח) תתקיים לו הישיבה ויהיה סמוך. ויסמוך הוא אחר כך את מי שירצה. לפי שאם לא תאמר כן לא תהא אפשרית מציאות בית דין הגדול לעולם, לפי שצריך כל אחד מהם שיהא סמוך בלי ספק, והרי כבר הבטיח ה' בשיבתם באמרו "וְאִשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵיךָ כְּבִרְאשׁוֹנָה" (ישעיה א, כו), ושמא תאמר שהמשיח ימנה אותם ואף על פי שאינם סמוכין - הרי זה מוכחש, לפי שכבר ביארנו בהקדמת ספרנו זה שהמשיח לא יוסיף בתורה ולא יגרע ממנה לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה. ואני סבור שהסנהדרין תשוב לפני התגלות המשיח וזה יהיה מסימניו, אמר "וְאִשִּׁיבָה שׁוֹפְטֵיךָ כְּבִרְאשׁוֹנָה וְיִוְעֲצִיךָ כְּבַתְחִילָה"...

פירוש המשנה סנהדרין י, א (הקדמה לפרק חלק):

'לימות המשיח' הוא זמן שבו תחזור המלכות לישראל, ויחזרו לארץ ישראל, ויהיה אותו המלך העומד מקום מלכותו ציון, ויתגדל שמו ויגיע לקצו תבל יותר וגדול על ממלכת שלמה, ויכרתו עמו העמים ברית שלום, ויעבדוהו כל הארצות לגודל צדקו, ונפלאות יתגלו על ידו, וכל מי שיעמוד עליו יכריתהו ה' וימסרהו בידו, וכל פסוקי המקרא מעידים על אֲשֶׁר וְאֲשֶׁרְנוּ בו. ולא ישתנה במציאות שום דבר מכפי שהוא עתה, זולתי שתהא המלכות לישראל, וכך לשון חכמים: "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכות בלבד". וישארו בימיו החזק והחלש ביחס לזולתו, אלא שבאותם הימים תוקל על בני אדם פרנסתם מאוד, עד שכשיעבוד האדם איזה עבודה מועטת שתהיה ישיג תועלת גדולה, וזהו ענין אָמַרְם "עתידה ארץ ישראל להוציא גלוסקאות וכלי מִלְּתָ" (שבת ל ב), לפי שדרך בני אדם לומר אם מצא אדם איזה דבר מוכן בשפע - מצא פלוני לחם אפוי ותבשיל מבושל', והראייה לזה מאמר הכתוב "וּבְנֵי נֹכַר אִיֶּרֶיכֶם וְכוּרְמִיכֶם" (ישעיה סא, ה) - משמע שְׁהָא שם הַחֲרִישׁ והקציר, ולפיכך כעס החכם הזה שאמר את הדברים הללו על תלמידו בעת שלא הבין בדבריו את העניין הזה וחשב שהדברים כפשוטן, והשיבו לפי ערך השגתו, ולא זאת היא התשובה. והראייה שלא אמר לו את האמת, מה שלמד בפסוק "אל תען כסיל כאינלתי" (משלי כו, ד).

והתועלת הגדולה באותו הזמן היא שננוח משעבוד מלכות הרשעה העוצרת בעדנו מלעשות הטוב, ותרבה הדעת כמו שאמר "כי מלאה הארץ דעה את ה'" (ישעיה יא, ט). ויפסקו הקרבות והמלחמות, כמו שאמר: "[ו]לא ישאו גוי אל גוי חרב" (מלכה ד, ג), וישיג כל מי שיהיה באותן הימים שלמות גדולה יזכה בה לחיי העולם הבא. והמשיח ימות וימלוך בנו ובן בנו, וכבר ביאר ה' את מותו, אמר: "לא יִכְהָה ולא ירוץ עד ישיש פֶּאֶרץ משפט וכו'" (ישעיה מב, ד). ותתמיד מלכותו זמן רב מאוד, וגם יֶאָרְכוּ חיי בני אדם, כי בהעדר הדאגות והצרות יארכו החיים. ואין זה מוזר שתתמיד מלכותו אלפי שנים, לפי שהחכמים כבר אמרו שהקיבוץ הנכבד כאשר מתקבץ, מעט הוא שיתפרד. ואין אנו מתאווים לימות המשיח לא כדי שירבו התבואות והנכסים, לא כדי שנרכב על סוסים ונשתה בכלי זמר כמו שחושבים מבולבלי הדעות, אלא נתאוו להם הנביאים ונשתוקקו להם החסידים בגלל מה שיהיה שם מקיבוץ הצדיקים וההתנהגות הטובה והחכמה, ויושר המלך וגודל חכמתו והתקרבותו לפני בוראו כמו שאמר לו "בני אתה" (תהלים ב, ז), וקיום כל תורת משה בלי דאגות ולא פחד ולא אונס כמו שהבטיח "לא ילמדו איש את רעהו וכו' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם" (ירמיה לא, ג), ונתתי תורתי בלבם' (ראה שם לב), וקהירותי את לב האבן מברכסם" (יחזקאל לו, כו), והרבה כפסוקים האלו בעניינים אלו, ובמצב כזה יושג העולם הבא השגה חזקה. והתכלית אינה אלא העולם הבא ולעומתו היא ההשתדלות.

פירוש המשנה עדיות ח, ז:

...משה הודיע ביאת המשיח, מפורש בתורה: "אם יהיה נדחך בקצה השמים... ושב ה' אליה... ומל ה' אליה...". (דברים ל, ג-ו), וזולת אלה. וכן הודיעם בשם ה' במה שיקדם לפניו וגורמיו, ושיבוא לפניו איש יכשיר לפניו את העולם והוא אליהו, והודיעם שאותו האיש לא יוסיף ולא יגרע בתורה אלא יסלק את מעשה העוול בלבד, ואין בזה מחלוקת ולא הכחשה. אבל היתה המחלוקת במהות העוול שיסלק מה הוא: אמר רבן יוחנן בן זכאי כי העוול שיסלק הוא הרחקת אדם פסול ביחסו שנעשה כשר בזרוע, וקירוב אדם כשר שהורחק מקהל כהונה או קהל ישראל בזרוע...

פירוש המשנה אבות ד, ד:

והנני עתה מזכיר מקצת מה שהזכירו חכמים בשבח הענווה וגנות הגאווה, ולפיכך ציוו זה (התנא ר' לויטס איש יבנה) להתקרב לשפלות הרוח, ואמר: "מאוד מאוד הוי שפֶל רוח", חושש שאם ישאר האדם בגבול הענווה בלבד - שמא

יהיה אצלו חלק מן הגאווה, הואיל והוא קרוב אליה, לפי שהענווה ממוצעת כמו שביארנו. אמרו בשבח הענווה "מה שעֲשֶׂת חכמה כתר לראשה, עשת ענווה עֲקֵב לגוֹדֵלָהּ, דכתיב "ראשית חכמה יראת ה'" (תהלים קיא, א. בירושלמי שבת א, א). הרי זו ראִיָה שיראת ה' יותר יְקָרָה מן החכמה והיא סיבת מציאותה. ואמר: "עֲקֵב עֲנָוָה יראת ה'" (משלי כב, ד), כלומר שיראת ה' נמשכת בשוֹלֵי הענווה. נמצא שהענווה יותר גדולה מן החכמה בהרבה. ואמרו (מגילה לא א): דבר זה כתוב בתורה שְׁנוּי בנביאים משולש בכתובים: כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענוותנותו. כתוב בתורה "האל הגדול הגיבור והנורא" (דברים י, יז), ואחריו "עושה משפט [גר] יתום ואלמנה וכו'". ושְׁנוּי בנביאים "כי לה אמר רם ונישא שוכן עֵד וקדוש שמו, מְרוֹם וקדוש אֲשֶׁכּוֹן" (ישעיה נז, טו), ואמר בסמוך "ואת דְּפָא וּשְׁפָל רוח". ומשולש בכתובים "סְלוּ לְרוּכְבֵי פְעֻרֹת בְּיָהּ שְׁמוֹ" ואחריו "אֲבִי יתומים ודיין אלמנות" (תהלים סח, ה-ו). ויש לך ללמוד ממשה רבנו שהיה שָׁלֵם במעלות ההגיוניות והמדותיות כולן, נוסף על מעלתו בנבואה "אב בחכמה אב בנבואה אב בתורה" (מגילה יג א) ושיבחו הכתוב מכולם במידת הענווה בלבד, שנאמר "והאיש משה עָנָו מאוד" (במדבר יב, ג). ואמרו 'מאוד' מורה על הנטייה כלפי הקִצָּה האחרון. וכך תמצִיאוּ אומר "וּנְחַנּוּ מָה" (שמות טז, ז). וכן דוד 'מְשִׁיחַ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב ונעים זמירות ישראל' (שמואל ב כג, א), והוא מְלֶךְ שפקודותיו נשמעות אשר נישא ה' ממשלתו והנחילו נצחונות ואשר הובטח בו על ידי משה רבנו והוא הכוכב אשר דרך מיעקב כמו שביארו חכמים, וְנִבְיָא וְנִשְׂיָא שבעים זקנים, כמו שנאמר "יֹשֵׁב בְּשִׁבְתָּ". ועם כל זה אומר על עצמו לֵב נִשְׁבֵּר וְנִדְכָה" (תהלים נא, ט). והרבה מן הלשונות הללו המורים על תכלית הענווה.

גאולה, ימות המלך המשיח

המלך המשיח - רקע כללי

הלכות מלכים ומלחמות פרק יא:
המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד לְיִשְׁנָה הממשלה הראשונה, ובונה מקדש ומקבץ נדחי ישראל. וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם: מקריבין קרבנות, ועושין שמיטין ויובלות ככל מצוותן האמורה בתורה.

וכל מי שאינו מאמין בו או מי שאינו מחכה לביאתו - לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבנו, שהרי תורה העידה עליו, שנאמר: "ושב

ה' אלהיך את שבותך וריחמך, ושב וקיבצך מכל העמים... אם יהיה נידחך, בקצה השמים - משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך. והביאך ה' אלהיך..."
(דברים ל, ג-ה). ואילו הדברים המפורשים בתורה הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים.

אף בפרשת בלעם נאמר, ושם ניבא בשני המשיחים, במשיח הראשון שהוא דויד שהושיע את ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון שיעמוד מבניו שמושיע את ישראל מיד בני עשו.

ושם (במדבר כד) הוא אומר "אראנו ולא עתה" - זה דוד, "אָשׁוּרְנוּ וְלֹא קְרוּב" - זה המלך המשיח. "דָּרַךְ כּוֹכַב מֵעֵקֶב" - זה דוד, "וּקָם שִׁבְט מִיִּשְׂרָאֵל" - זה המלך המשיח. "וּמַחֲץ פְּאֲתֵי מוֹאָב" - זה דוד, וכן הוא אומר "וַיַּךְ אֶת מוֹאָב וַיִּמְדָּדֵם בַּחבַל" (שמואל ב ח, ב), "וּקְרַקַר כָּל בְּנֵי שֵׁת" - זה המלך המשיח, שנאמר בו "וּמָשְׁלוּ מִיָּם עַד יָם" (זכריה ט, י). "וְהָיָה אֲדוֹם יִרְשָׁה" - לדוד, שנאמר 'וְהָיָה אֲדוֹם לְדוֹד לְעַבְדִּים' (ראה שמואל ב ח, ו יד). "וְהָיָה יִרְשָׁה שְׁעֵיר אוֹיְבָיו" - זה המלך המשיח, שנאמר 'ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו' (עובדיה כא).

אף בערי מקלט הוא אומר 'כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך... וינספת לך עוד שלוש ערים על השלוש האלה' (ראה דברים יט, ח-ט). ומעולם לא היה דָּבָר זה, ולא ציווה הקדוש ברוך הוא לתוהו. אבל בדברי הנביאים אין הדבר צריך ראייה, שכל הספרים מלאים מדבר זה.

אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים, ומתדַּשׁ דברים בעולם, או מחייה מתים, וכיוצא בדברים אלו שהטיפשים אומרים. אין הדבר כן, שהרי רבי עקיבה חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא פְּלִיו של בן כוזבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח. ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות. כיוון שנהרג, נודע שאינו משיח. ולא שָׁאָלוּ ממנו חכמים לא אות ולא מופת.

ועיקר הדברים ככה הם: שהתורה הזאת אין חוקיה ומשפטיה משתנים לעולם ולעולמי עולמים, ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן. וכל המוסיף או גורע, או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות ממשוּטן - הרי זה בוודאי רשע ואפיקורוס.

ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוֹף כל ישראל לילך בה ולחַזֵּק בְּדָקָה, ויִלְחֵם מִלְחָמוֹת ה' - הרי זה בחֻזְקָה שהוא משיח. אם עשה והצליח וניצח כל האומות שסביביו, ובנה מקדש במקומו, וקיבץ נדחי ישראל - הרי זה משיח בוודאי.

ואם לא הצליח עד כה או נהרג - בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה, והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים הכשרים שמתו {מארי: כלומר ולא נחשְׁבָהוּ

כרשע שהתפרץ לדבר שהוא למעלה מיכולתו ושעורו}. ולא העמידו הקדוש ברוך הוא אלא לנסות בו רבים, שנאמר: "ומן המשכילים יִפְשְׁלוּ, לצרוף בהם ולכַרֵּר וְלִלְבֵּן - עַד עֵת קֵץ, כִּי עוֹד לְמוֹעֵד" (דניאל יא, לה).

אף ישוע הנצרי שדימה שיהיה משיח, ונהָרַג בבית דיין - כבר נתנבא בו דניאל, שנאמר: "ובני פְּרִיזֵי עֲמִיף יִנְשְׂאוּ לְהַעֲמִיד חֲזוֹן, וּנְכַשְׁלוּ" (שם יד). וכי יש מכשול גדול מזה? שכל הנביאים דיברו שהמשיח גואל ישראל ומושיעם, ומקבץ נדחיהם ומחזק מצוותן - וזה גַּרְם לאבד ישראל בחרב ולפור שאריתם ולהשפילם, ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מַפְלַעְדֵי ה'. אבל מחשבות בורא עולם - אין כוח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו. וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו - אינן אלא לִישַׁר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר: "כִּי אִזְ אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שֶׁפָּה בְרוּרָה, לְקִרְוֵא כּוֹלָם בְּשֵׁם ה', [ו]לְעַבְדוֹ שְׂכָם אַחַד" (צפניה ג, ט).

כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה. אלו אומרים מצוות אלו אמת היו, וכבר פטלו בזמן הזה, ולא היו נוהגות לדורות. ואלו אומרים דברים נסתרות יש בהם, ואינן כפשוטן, וכבר בא משיח, וגילה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת, ויצליח וירום וינְשֵׂא - מיד הם כולן חוזרין ויודעים ששקר נָחְלוּ אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם הטעום.

ימות המשיח - תקופת מלכותו ושלטונו ♦♦♦ תכלית המלך המשיח - תיקון כלל האנושות

הלכות מלכים ומלחמות פרק יב:
אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו הולך. וזה שנאמר בישעיה: "וגר זאב עם כבש, ונמר עם גדי ירִבֵּץ" (ישעיהו יא, 1) - משל וחידה. עניין הדבר, שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי העולם המשולים בזאב ונמר, שנאמר: "זאב ערבות ישָׁדֵם, נמר שוקד על עַרְיָהם" (ירמיהו ה, 1), ויחזרו כולם לדת האמת ולא יגזלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המותר בנחת כישראל, שנאמר: "ואריה כְּבָקָר יֹאכַל תֵּבֶן" (ישעיהו יא, 2).

וכן כל כיוצא באֵלו הדברים הכתובין בעניין המשיח, משלים הם, ובימות המלך המשיח יִדַע לִפְלֵי לאיזה דבר היו משל ומה עניין רמוז בהן. אמרו חכמים: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד. יראה מִפְּשׁוֹטֵן של דברי הנביאים, שבתחילת ימות המשיח תהיה מלחמת גוג ומגוג, ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישראל ליישר ישראל ולהכין לבם, שנאמר: "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא" (מלאכי ג, כג). ואינו בא לא לטמא הטהור ולא לטהר הטמא, ולא לפסול אנשים שהם בחזקת כשרות ולא להכשיר מי שהוחזקו פסולין, אלא לשום שלום בעולם, שנאמר: "והשיב לב אבות על בנים" (מלאכי ג, כד).

ויש מן החכמים שאומרים שקודם ביאת המלך המשיח יבוא אליהו. וכל אֵלו הדברים וכיוצא בהן - לא ידע אדם היאך יהיו, עד שיהיו, שדברים שתומים הן אצל הנביאים. גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו. ועל כל פנים, אין סידור הַנִּיֵּת דברים אלו ולא דְקָדוּקָן עיקר בדת.

ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות, ולא יאריך בדברי מדרשות האמורים בעניינים אֵלו וכיוצא בהן, ולא ישימם עיקר - שאינן מביאין לא לידי אהבה ולא לידי יראה. וכן לא יחַשֵׁב הקצין, אמרו חכמים: "תפוח דעתן של מחשבי קצין". אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר כמו שביארנו.

בימי המלך המשיח, כשתתיישב מלכותו ויתקבצו אֵליו כל ישראל, יתייחסו כולם על פיו ברוח הקודש שתנוח עליו, שנאמר: "וַיֵּשֶׁב מִצְרָף וּמִטְהָר... " (מלאכי ג, א). ובני לוי מטהר תחילה, ואומר זה מיוחס כהן וזה מיוחס לוי, ודוחה את שאינן מיוחסין לישראל, הרי הוא אומר: "וַיֵּאמֶר הַתְּרַשָּׁתָא לָהֶם... עַד עֲמֹד כַּהֵן לְאֹרִים וּלְתָמִים" (עזרא ב, סג). הנה לְמֵדַת שִׁבְרוּחַ הַקּוֹדֵשׁ מִתֵּיחֶסֶן הַמוֹחֲזָקִין וּמוֹדִיעֵין הַמִּיּוֹחֵס. ואינו מייחס ישראל אלא לשבטיהם, שמודיע שזה משבט פלוני וזה משבט פלוני, אבל אינו אומר על שהן בחזקת כשרות 'זה ממזר' ו'זה עבד' - שהדין הוא שמשפחה שנטמעה, נטמעה.

לא נתאוו הנביאים והחכמים ימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בגויים, ולא כדי שיִנְשְׂאוּ אותם העמים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמוח - אלא כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוֹגֵשׁ וּמִבְטָל, כדי שיזכו לחיי העולם הבא, כמו שביארנו בהלכות תשובה. ובאותו הזמן, לא יהיה שם לא רָעֵב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות - שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכל הַמְּעַדְנִים מצויין כעפר. ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד. ולפיכך יהיו חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים

העמוקים, וישיגו דעת בוראם כפי לֹח האדם, שנאמר: "כי מְלֶאָה האָרֶץ יִדְעָה את ה', פְּמִים לַיָּם מְכַסִּים" (ישעיהו יא, ט).

איגרת השמד ג, עמ' קיג:

...ועגלון מלך מואב שהֶצֵר לישראל, לפי שנתן כבוד לאלהי ישראל כאשר אמר לו אהוד "דבר אלהים לי אליך" (שופטים ג, יט) עמד מהכסא. גמלו ה' גמול טוב ונתן כיסא שלמה שהוא כיסא ה', כמו שאמר "וישב שלמה על כסא ה'" (דברי הימים א כט, כג), וכיסא המלך המשיח מזרעו, כי רות המואביה היתה בתו, וכך אמרו ע"ה (נזיר כג ב), ולא קיפח הקב"ה שכרו.

אנאפניני יאות האשית

איגרת תחית המתים ו, עמ' פו-פט:

וכבר טעו עוד אנשים אחרים בדברינו בסוף החיבור כשאמרנו דבר שזה לשונו: 'אל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים וכיוצא בדברים אלו', והבאנו ראיה לכך במה שבארנו. ודימה אחד חלושי בעלי העיון שזה הכחשה לתחית המתים, ושהוא סותר את מה שבארנו בפירוש המשנה שתחית המתים יסוד מיסודות התורה.

וכל זה פשוט, אין בו ספק ולא סתירה. והוא שאנו אמרנו שהמשיח אין לדרוש ממנו שיעשה מופת כגון שיקרע את הים או יחַיֶה מתים על דרך המופת, לפי שאינו צריך לעשות מופת כיון שכבר הבטיחו בו הנביאים הראשונים אשר נתאמתה נבואתם. ואין במשמע לשון זה שה' לא יחַיֶה את המתים, אלא יחַיֶה את המתים בחפצו ורצונו כאשר ירצה ולמי שירצה, או בימות המשיח או לפניו או אחרי מותו! כָּלֹּל של דבר, אין בדברינו בכל חיבורינו מה שיסתפק בו אף אחד מבעלי העיון, פרט לתלמידים המתחילים.

וכן הוקשה להם מה שאמרנו כי דבר ישעיה "וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירביץ" שהוא משל. וזה לא אנחנו בלבד אֶמְרָנוּהוּ, אלא כבר קָדַם בענין זה בעלי הידיעה מן המפרשים, כגון משה בן גיקטלה ואֶבְן פֶּלַעַם וזולתם מן המפרשים. וסוף הדיבור מורה על כך, והוא אמרו "לא יָרְעוּ ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מְלֶאָה הארץ דעה את ה' וכו'" (ישעיה יא, ט) - הנה נתן הטעם שהם אז לא יָרְעוּ ולא ישחיתו, לפי שהם יִדְעוּ את ה'. הִבִּיטוּ נא מקהלות בני אדם: היש לו שֶׁכָּל שבו יהיה האריה מִצְנָה ובזמַנּוֹ זה מִמָּרָה ולפיכך הוא טורף, ואז ישוב ויִדַע את בוראו כפי שראוי ושאסור לו לעבור ואז יחזור לאכול תבן? ! הנה נתקיים מה שנאמר "וַיִּתְּהִי לָכֶם תְּזוּת הַכֹּל כַּדְּבָרִי הַסֵּפֶר הַזֶּה...". (ישעיה

כט, יא). אבל אנחנו כבר ביארנו עניין זה באחד מפרקי המורה ובחיבור, וביארנו ראינתנו הברורה ממה שאמרו כי ימות המשיח אין בהם מאומה משינוי סדר בראשית.

ודע, כי ההבטחות הללו ודומיהן שאנו אומרים שהן משל, אין דברנו זה החלטי, לפי שלא בא לנו חזון מאת ה' להודיענו שהם משל, ולא מצאנו מסורת לחכמים מפי הנביאים בפירוש בפרטי עניינים אלה שהם משל. אבל הביא אותנו לידי כך ענין שאבארהו לך, והוא ששאיפתנו ושאיפת כל אנשי החכמה מיחידי סגולה היפך שאיפת ההמון, כי המוני בעלי התורות יותר חביב עליהם וערב לסכלותם לעשות את התורה והשכל שני קצוות הסותרים זה את זה, ומבארים כל דבר נגד המושכל וטוענים בו שהוא נס, ומתרחקים מכך שיהא דבר על דרך הטבע, בין במה שסופר ממה שכבר עבר, ובין במה שרואים במצב הנוכחי, ובין במה שנאמר שהוא יארע בעתיד. ואנחנו שואפים לאחד בין התורה והמושכל ונתאר כל הדברים כפי סדר טבעי אפשרי בכל אלה, זולתי מה שנאמר בו בפירוש שהוא נס ואין שום אפשרות לבארו כלל, רק אז ניאלץ לומר שזה נס. וכבר ביארנו במורה לשונות המקרא הברורים וגם לשונות חכמים ז"ל שדברי הנביאים נאמרו בהם משלים רבים, והרבינו לבאר את הדבר ביאור שאי אפשר לאף אחד מן הסכלים הנכחניים להכחישו. ומשום כך אנו אומרים וגם מי שקדמנו מגדולי המפרשים שאלה משלים כמו שביארנו.

ואפשר עוד לומר, כי כאשר ירבה הישוב ותדשן הארץ, תמעט רעת בעלי החיים ויצטננו זה בזה, וכבר הזכיר את זה אריסטו במאמר בעלי החיים, בהטעימו מיעוט נזקי בעלי החיים זה לזה בארץ מצרים. וייתכן עוד כי זה גוזמא, כמו שאמרו "דיברה תורה לשון הבאי".

ואם הוא כפשוטו הרי יהיה נס שייראה בהר הבית דוקא באמרו "בכל הר קדשי" (ישעיה יא, ט), ויהיה כעין אָמַרְם: "לא הזיק נחש ועקרב בירושלים" (אבות

ה, ה).

כללו של דבר, שכל הדברים הללו אינם יסודות תורה, ואין להקפיד בהם איך שיסברו אותם, וצריך לקוות ולהאמין באופן כללי בדברים האלה עד אשר יתגלו במהרה, ואז יתברר אם הם משל או נס. וכבר ידוע שאנו מתרחקים תכלית הריחוק משינוי סדרי בראשית. אבל טועה כל מי שטועה ממי שקדם או יהיה בעתיד מפני שאינם מבדילים בין הדברים שהם על דרך הנס ואינם נשאים כלל ולא מתקיימים, אלא יהיו בגלל צורך או לאמת נבואה, ובין הדברים הטבעיים התמידיים שהן מנהגו של עולם, אשר בפירוש אומרים ז"ל תמיד "עולם כמנהגו הולך", ואמרו "אין מביאין ראיה על מעשה נסים" ואמרו

שלמה "כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע" (קהלת ג, יד). הנה נתבאר כי הדברים הטבעיים תמידיים לעולם כמנהגם, וכבר ביארנו גם את זה בספר המורה כאשר דיברנו על חידוש העולם.

*תט, אט כי לא נפט
ככל אופן, שח לא לא בורא אופט!*